

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Meiboom, W.E.

Citation

Meiboom, W. E. (2016, June 8). *Bijzonder bestraft: context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken*. s.n., S.l. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/40130>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/40130> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Meiboom, W.E.

Title: Bijzonder bestraft : context, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden en van cassaties in Groningse zaken

Issue Date: 2016-06-08

HOOFDSTUK 1 INLEIDING²

1.1 De aankondiging van de bijzondere rechtsplegingsbesluiten en het Tribunaalbesluit

‘... zij, wier handelingen bovendien reeds in den voor-oorlogschzen zin van het woord misdadig waren (...) zullen worden berecht door Bijzondere Gerechtshoven.(...) Deze rechtsvoorziening zal zijn snel, streng en rechtvaardig...’³

Met deze woorden maakte minister J.A.W. Burger op 16 augustus 1944 via Radio Oranje in Londen officieel bekend dat in Londen wetsbesluiten⁴ voor bijzondere rechtspleging waren vervaardigd en in december 1943 door de Nederlandse regering in Londen waren aangenomen. Via deze bijzondere rechtspleging konden diegenen, die tijdens de oorlog oorlogsgelateerde misdaden hadden begaan, na de bevrijding van Nederland berecht worden. Voor diegenen die met de Duitse bezetter gecollaboreerd hadden, was een besluit op dat moment nog in de maak. De wetsbesluiten D61-D64 waren bedoeld om berechting van oorlogsgelateerde misdrijven te regelen. Bijzonder was de rechtspleging in zoverre dat er sprake was van een mengeling van burgerlijk en militair recht, een speciaal voor dat doel in het leven te roepen opsporingsapparaat en speciaal voor dat doel op te richten Bijzondere Gerechtshoven. Bovendien zouden ‘politieke delinquenten’ te maken krijgen met een bijzondere strafmaat, opgenomen in Besluit D61.

Jacobus Albertus Wilhelmus Burger: In mei 1943 was J.A.W. Burger gevraagd, om met zijn door zeilervaring opgedane grondige kennis van de Zuid-Hollandse en Zeeuwse wateren, een aantal onderduikers naar Groot-Brittannië te brengen. In een wankel bootje maakte hij een geslaagde oversteek naar Londen. Tegen zijn bedoeling in bleef hij er hangen. Als ‘Engelandvaarder’, nog wel van sociaaldemocratische huize, genoot hij van meet af aan het vertrouwen van Koningin Wilhelmina. Zij stond erop dat hij deel ging uitmaken van het Nederlandse kabinet in Londen. J.A.W. Burger was van 11 augustus 1943 tot 31 mei 1944 minister zonder portefeuille, belast met het terugkeerbeleid: de voorbereiding van het herstel van het bestuur na de bevrijding. Aansluitend was hij van 31 mei 1944 tot 27 januari 1945 minister van Binnenlandse Zaken in het Nederlandse kabinet in Londen.⁵

Een maand na de aankondiging van de wetsbesluiten D61-D64⁶ via Radio Oranje, kondigde op 17 september 1944 de Nederlandse minister van Justitie in Londen, G.J. van Heuven Goedhart, via Radio Oranje het Tribunaalbesluit (E101) af. Dit Tribunaalbesluit was bedoeld om hen die gecollaboreerd hadden met de Duitse bezetter te kunnen berechten. Dat deze aankondiging pas een maand na de aankondiging van de wetsbesluiten werd gedaan, lag aan het feit dat tot eind augustus 1944 Nederlandse ministers in Londen het niet eens konden worden over het ontbreken van hoger beroep in het Tribunaalbesluit.⁷

Gerrit Jan van Heuven Goedhart was een domineeszoon, die al als 29-jarige hoofdredacteur werd van De Telegraaf. Hij werd echter in 1933 ontslagen, omdat hij niet wilde melden dat Hitler een groot staatsman was. Hij werd daarna bekend als hoofdredacteur van het Utrechts Nieuwsblad door zijn opstelling jegens Nazi-Duitsland een gezaghebbende krant. Tijdens de oorlog werd hij leider van het illegale Parool (1942-1944). Hij vluchtte op 24 april 1944 via Limburg, België, Frankrijk en Spanje naar Gibraltar en van daar naar Engeland. Hij kwam in juli 1944 in Londen aan. Na aankomst in Londen werd hij vrijwel meteen opgenomen in de regering als minister van Justitie. Dit ter vervanging van J.R.M. van Angeren die om politieke redenen zijn ontslag genomen had. G.J. van Heuven Goedhart was minister van Justitie van 12 juli 1944 tot 23 februari 1945.⁸ In het najaar van 1944 werd Van Heuven Goedhart een van de minister-

² Jan H. Kompagnie, *De Oorlogsgids. Met antwoorden op de 25 meest gestelde vragen over de oorlogsgeschiedenis van het Nationaal Archief*, Uitgave Nationaal Archief, Den Haag, 2005 bevat korte duidelijke overzichten over oorlogsgelateerde archieven en antwoorden op vragen over een groot aantal oorlogsgelateerde onderwerpen, ook over onderwerpen die in deze studie aan bod komen.

³ Archief Burger, inv. nr. 18: Radiorede van minister J. Burger gehouden voor Radio Oranje op 16 augustus 1944.

⁴ In Londen konden door het ontbreken van een Nederlands Parlement geen wetten uitgevaardigd worden door de Nederlandse regering. Op grond van subjectief staatsnoodrecht is toen besloten om wetsbesluiten uit te vaardigen. Zie voor uitgebreide uitleg hierover rubriek 2.1.4.

⁵ www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn4/burger#sthash.tA6lvoxu.dpuf.

⁶ Voor uitleg over de nummering van de Nederlandse wetsbesluiten in Londen, zie rubriek 2.1.4.

⁷ Dat J.A.W. Burger het Tribunaalbesluit niet aankondigde, was mede gelegen in het feit dat hij zich absoluut niet kon vinden in onderdelen van het Tribunaalbesluit.

kwartiermakers in het bevrijde zuiden van Nederland namens de Nederlandse regering in Londen. Op 23 februari 1945 werd Van Heuven Goedhart om politieke redenen door minister-president P.S. Gerbrandy ontslagen.

1.2 De vooraankondigingen van de wetsbesluiten voor de nieuwe bijzondere rechtspleging, de zuivering en het civiel rechtsherstel

De eerste vooraankondigingen over de nieuwe bijzondere rechtspleging bereikten Nederland in 1943.⁹ Daarnaast was in de ondergrondse Nederlandse pers al uitgebreid geschreven over een toekomstige berechting van 'misdadigers en landverraders' na de oorlog.¹⁰

Dat er na de oorlog ook echt strafrechtelijk en civielrechtelijk zou worden opgetreden en gezuiverd zou gaan worden, bleek uit de radio-uitzendingen voor Radio Oranje van minister G. Bolkestein, minister-president P.S. Gerbrandy, minister J.A.W. Burger, en 'De Rotterdammer' (een anonieme Nederlandse burger in Londen). J.A.W. Burger kondigde in februari 1944 al de komende zuivering van overheidsdienaren aan. G. Bolkestein kondigde op 28 maart 1944 het opzetten na de oorlog van een Documentatiecentrum over de oorlog aan. Hij riep iedereen op om misdrijven en namen van daders te noteren, zodat de daders na de oorlog berecht konden worden. Daarnaast riep hij op om dagboeken bij te houden, zodat na de oorlog duidelijk zou worden wat de gevolgen van de oorlog op mensen geweest was.¹¹

In april en begin mei 1944 spraken P.S. Gerbrandy en 'De Rotterdammer' via Radio Oranje over de maatregelen ten aanzien van de berechting van landverraders en collaborateurs.¹² Op 9 mei 1944 meldt de illegale krant *VODOC* wat er in deze radiotoespraken aan de orde is geweest. Onder de titel *Berechting van landverraders*, schrijft de krant over de voorgenomen maatregelen en de inhoud van het toekomstige bijzondere strafrecht, aangezien 'het in 1940 bestaande strafrecht ontoereikend is gebleken.' In dit artikel is de bijzondere rechtspleging voor het eerst beschreven. Vermeld wordt dat in dit strafrecht de doodstraf weer ingevoerd zal worden en er uitgebreide mogelijkheden zullen komen tot confiscatie van vermogen. 'Vluchten buiten Nederland zal overtreders niet helpen', zo stelde *VODOC*, 'aangezien er ook een bijzonder uitleveringsverdrag was gemaakt voor wederkerige uitlevering tussen de bezette landen.' De diverse hierbij aangesloten landen zouden overtreders van het bijzondere strafrecht aan elkaar uitleveren. Uit de toonsetting van dit artikel blijkt grote instemming met de nieuw ontworpen bijzondere rechtspleging. Als bijzonderheid vermeldt de auteur dat er ook een bijzonder gratiebesluit is opgesteld 'omdat de mogelijkheid van gratie nu eenmaal bij strafbepalingen hoort. Er behoeft wel niet bij vermeld te worden, dat het niet anders dan in enkele uitzonderingsgevallen zal worden toegepast.'¹³

⁸ www.parlement.com/id/vg09II1o9ifv/g_j_gerrit_jan_van_heuven_goedhart.

⁹ P.S. Gerbrandy, *Landgenoten. De radiotoespraken van minister-president prof. mr. P.S. Gerbrandy in de jaren 1940-1945 gehouden voor Radio Oranje en de Brandaris*, Franeker: uitgeverij T. Wever, 1985, p. 126-128.

¹⁰ De Jong, Deel 9: Londen, tweede helft, p. 1213-1215.

¹¹ Gerbrandy 1985, p. 108, radioboodschap van 21 september 1943, p. 116, 8 december 1943, p. 125 3 juni 1944; www.npogeschiedenis.nl/na-de-bevrijding/boek/Ad-van-Liempt-Na-de-bevrijding-Het-dagboek-van-een-meisje-Anne-Frank.html: Radiotoespraak van G. Bolkestein, minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in Londen, voor Radio Oranje op 28 maart 1944, waarin de minister mee deelde dat na de oorlog een instituut zou worden opgericht dat alle dagboeken, brieven en andere documenten zou gaan verzamelen die beschrijven 'wat we als natie in deze jaren te doorstaan en te overwinnen hadden.' Anne Frank raakte door die woorden geïnspireerd om haar dagboekantekeningen van de afgelopen twintig maanden te herschrijven. Zij heeft in de nieuwe versie onder andere de namen van de andere onderduikers in het Achterhuis veranderd.

¹² www.delpher.nl/nl/kranten/results?query=Radio+Oranje+berechting&page=1&maxperpage=50&coll=ddd: *De Vrije Nieuws Centrale*, 7-2-1944, *De Luistervink: nieuws van alle fronten*, 7-4-1944, *De nieuwsbode: orgaan van de Vrije Pers*, 18-4-1944, *VODOC*, 9-5-1944, *De nieuwsbode: orgaan van de Vrije Pers*, 3 juni 1944, *Hilversum III*, 6-6-1944: Tussen februari en begin juni 1944 zijn door de leden van de regering via Radio Oranje radio toespraken gehouden over berechting en zuivering na de oorlog. Op 7-2-1944 meldt *De Vrije Nieuws Centrale* de radio toespraak van J.A.W. Burger over zuivering en civiele berechting. NA DE BEVRIJDING. Onder deze titel zijn voor Radio Oranje in een serie uitzendingen mededelingen gedaan over de maatregelen die de Regering voor het tijdperk na de bevrijding voorbereid had. Tussen 5 april en 3 juni 1944 worden door G.J. de Beus, secretaris van de Minister President, 'De Rotterdammer', en de leden van de Nederlandse regering in Londen P.S. Gerbrandy, G. Bolkestein, P.A. Kerstens, J.A.W. Burger, J. Th. Furstner toespraken gehouden. met als titel; www.npogeschiedenis.nl/na-de-bevrijding/boek/Ad-van-Liempt-Na-de-bevrijding-Het-dagboek-van-een-meisje-Anne-Frank.html, toespraak van G. Bolkestein, 28 maart 1944; Over Radio Oranje zie uitgebreid: PEC, deel 7a en b, p. 392-433, NIOD, Bureau Inlichtingen Londen, inv. nr. 18.

¹³ kranten/kb.nl, *VODOC: Berechting van landverraders*, 9-5-1944.

In de krant *Moed en Vertrouwen* wordt zes dagen later in het artikel 'Bestrafing van landverraders' ook instemming betuigd met de toekomstige bijzondere rechtspleging. De krant spreekt zich uit voor een streng strafrecht: *'Het in 1940 bestaande strafrecht is ontoereikend gebleken. Een nieuwe rechtsbasis is nodig.'* Midden juli 1944 doen twaalf illegale kranten, politiek gezien van rechts tot links, een 'Oproep aan het Nederlandsche Volk'. In deze oproep benadrukken zij onder punt IV: *'Geen Bijltjesdag! Koelt niet door gewelddaden uw wraakgevoelens tegen de NSB'ers. Alle verkeerde elementen zullen door de rechter worden gestraft.'*¹⁴

Op 12 augustus 1944, spreekt de minister van Justitie, G.J. van Heuven Goedhart, over de toekomst van Nederland voor Radio Oranje. Hij noemt zeven punten waarop de Londense Regering de gevoelens van bezet Nederland deelt, zoals die zijn verwoord door de 'Engelandvaarders'. Als eerste punt noemt hij de berechting. Hij kondigt aan *'dat er zal moeten berecht worden en niet gemoord. De regeering staat klaar om dit snel en gestreng te doen. De Regeering maakt opnieuw bekend, dat zij geen enkel middel onbeproefd zal laten, om de bandieten in handen te krijgen: die zich op zoo beestachtige wijze vergrijpen aan Nederlanders. De Regeering schaaft zich met overtuiging aan de zijde van hen, die pleiten voor de uiterste gestrengheid bij de snel naderende afrekening. Zij roept intusschen alle Nederlanders op om al die feiten en persoonsaanduidingen zorgvuldig te verzamelen, die straks het werk van het opsporen en berechten van de beulen van ons volk kunnen vergemakkelijken...'*¹⁵

Enkele dagen later, op 16 augustus 1944, was het dus de beurt aan minister J.A.W. Burger om officieel de Londense wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging aan te kondigen. Hij vat de beginselen die aan dit nieuwe strafrecht ten grondslag liggen samen als: 'snel, streng en rechtvaardig', aldus het artikel in *Trouw* van eind augustus 1944.¹⁶

1.3 Aanleiding en inbedding van de studie

In februari 2006 werd ik door H.L.C. Hermans gevraagd om deel te nemen aan het project tot onderzoek van de zittingsdossiers van de 27 Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven (in Amsterdam, Arnhem, Den Bosch, Den Haag en Leeuwarden). In het kader van dit project vroeg H.L.C. Hermans mij om de zittingsdossiers van de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden te onderzoeken en te analyseren.¹⁷ Op het ogenblik dat ik gevraagd werd, was ik bezig met de studie rechtswetenschappen in Leiden en had besloten om in april 2006 een master straf- en strafprocesrecht te gaan volgen aan dezelfde universiteit. Al vanaf mijn jeugd was ik, mede door verhalen van mijn ouders en andere familieleden, geïnteresseerd in alles wat samenhangt met de Tweede Wereldoorlog en de nasleep daarvan, dus nam ik het verzoek met enthousiasme aan.

Wanneer begon mijn interesse voor alles wat samenhangt met de Tweede Wereldoorlog? Ik weet het niet meer. Kwam het door de summiere verhalen over het eten van tulpenbollen door mijn moeder? Of kwam het door de ijzige stilte die ons huis jaarlijks overviel op 4 mei? Of door het kopen van noodrantsoenen tijdens de Cubacrisis door mijn moeder? Of door het al vroeg geleerde: *'Jij hebt nooit honger, jij hebt trek. Wij hadden honger, in de oorlog'*. De oorlog was in mijn jeugd een mysterieus en fascinerend onderwerp. Ik wist wel dat het erg geweest was in de oorlog. Toch boeide de verhalen erover me al toen ik nog heel jong was. Wat gebeurde er in de oorlog? Hoe ervoeren mensen het zelf? Wat is er over geschreven? Van nabij maakte ik ook de gevolgen van de oorlog mee. Een oudoom was tijdens de oorlog in Nederlands-Indië (het huidige Indonesië) geïnterneerd. Hij had al zijn bezittingen

¹⁴ illegaletrouw.nl, *Trouw*, 2^e jaargang, nummer 7, pagina 5, midden juli 1944.

¹⁵ www.kranten.kb.nl/documents/Illegale_pers_NIOD.pdf. *Nijmeegsch dagblad*, 26-01-1945.

¹⁶ illegaletrouw.nl, *Trouw*, eind augustus 1944, nummer 8, p.5.

¹⁷ In literatuur en jurisprudentie is vaak ten onrechte de term Bijzonder Gerechtshof Groningen gehanteerd. De reden hiervoor is gelegen in het feit dat de organisatie van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden anders was dan die van de andere Bijzondere Gerechtshoven (Amsterdam, Arnhem, Den Bosch en Den Haag). Daar waar in de andere Bijzondere Gerechtshoven de administratie centraal geregeld was, was dit bij het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden niet het geval. De Kamers Groningen, Assen en Leeuwarden hadden elk hun eigen administratie, eigen serie zittingsdossiers en een eigen ordening van de dossiers. De dossiers zijn dus ook door de verschillende rechtbanken – de juridische opvolgers van de drie Kamers van het BG Leeuwarden, afzonderlijk overgedragen aan het Nationaal Archief. Dit heeft er toe geleid dat de dossiers van de Kamer Groningen steeds dossiers van het BG Groningen werden genoemd. In deze studie heb ik consequent de officiële naam gebruikt: de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, afgekort tot 'Kamer Groningen'.

daar verloren. Een andere oudoom was na de oorlog geïnterneerd en had daardoor ook al zijn bezittingen verloren. Tussen de beide oudooms werd, ook in mijn bijzijn, geruzied over de vraag wie het meest geleden had. Een discussie zonder einde, maar het maakte wel dat ik als klein kind al wist dat je door een oorlog je huis en al je spullen (voor mij toen nog vooral speelgoed en kleren) kon verliezen en in een kamp opgesloten kon worden. Twee boeken zijn in mijn jeugd mijlpalen geweest: *Engelandvaarders* van K. Norel en *Het Dagboek van Anne Frank*.

Intrigerend was voor mij de vraag: Hoe zijn mensen ertoe gekomen te doen wat ze deden, hoe hebben mensen het doorstaan en in hun leven meegenomen? Daarom verdiepte ik me in veel wat geschreven is over de Tweede Wereldoorlog. Pas in 1978, in het boek van A.D. Belinfante, *In plaats van Bijltjesdag. De geschiedenis van de bijzondere rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* las ik iets over de nasleep van de oorlog. Het verbijsterde me, dat ik er nooit eerder over nagedacht had, maar vooral dat ik er nooit eerder over gehoord had.

De achtergrond van het opstarten van een systematisch en grootschalig onderzoek naar de zittingsdossiers van de verschillende Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven was als volgt: uit juridische interesse waren H.L.C. Hermans, toen nog vicepresident van het gerechtshof van Leeuwarden, en M.H. Severein, rechter in de strafsectie van de rechtbank Leeuwarden, in 2003 begonnen met een zoektocht naar het vervolg van de loopbanen van twee raadsheren en een plaatsvervangend raadsheer in het gerechtshof Leeuwarden, F.F. Viehoff, J. Wedeven en J.B.J. Heijmeijer. F.F. Viehoff en J. Wedeven waren namelijk in de oorlog door de Duitse bezetter ontslagen en J.B.J. Heijmeijer was op non-actief gesteld vanwege een door hen uitgesproken arrest. In dit arrest in 1943 verklaarden de raadsheren een verdachte wel schuldig, maar ze weigerden hem straf op te leggen. De reden hiervoor was dat deze straf dan mogelijk in 'kamp Erica' in Ommen zou moeten worden uitgezeten. Over de mishandelingen van gevangenen in dit kamp hadden vier rechters in januari 1943 een uitgebreid rapport opgesteld.¹⁸ Op grond van deze kennis weigerden de Friese raadsheren de verdachte een straf op te leggen. De Duitse bezetter ontsloeg de twee raadsheren en zette de plaatsvervangend raadsheer op non-actief. F.F. Viehoff en J. Wedeven doken meteen onder.¹⁹ H.L.C. Hermans en M.H. Severein ontdekten dat er nog nooit systematisch onderzoek gedaan was in de zittingsdossiers van de Bijzondere Gerechtshoven. Hun ideaal was om alle zittingsdossiers van alle 27 Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven te analyseren en in een database te verwerken. Als basis voor de toekomstige onderzoeken werd een database vervaardigd door H. Elgersma, ICT-specialist bij de rechtbank in Leeuwarden. In deze database zouden de gegevens uit de dossiers van de verschillende Kamers systematisch verwerkt kunnen worden. Hierdoor zou, zo was de bedoeling van het opzetten van de database, in de toekomst niet alleen de informatie uit de zittingsdossiers binnen één Kamer kunnen worden vergeleken, maar ook informatie uit de dossiers van verschillende Kamers. Op grond van mijn onderzoek in de Kamer Groningen is de database in 2011 aanmerkelijk aangevuld en uitgebreid.

Inmiddels (2016) worden de Kamer Leeuwarden van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden onderzocht door M.H. Severein, de Kamer Assen door J.H.A. Teulings en C.J.G. Bleichroth en de uitgesproken, maar niet geëxecuteerde doodstraffen door G.J.A. Worst.

Als digitaal 'uithangbord' werd een website over de bijzondere rechtspleging en de Stichting Onderzoek bijzondere rechtspleging, www.debijzondererechtspleging.nl, vervaardigd door B.J. Meiboom en ondergetekende. De website werd regelmatig bezocht en de vragen zo goed mogelijk beantwoord. Vanaf 2013 wordt gewerkt aan een nieuwe website en de oude website niet meer bijgewerkt,²⁰

¹⁸ Hermans, 2003, p. 81-120: In januari 1943 bezochten vier rechters, verkleed als artsen, dertig patiënten afkomstig uit kamp Erica in het ziekenhuis in Hengelo. Over dit bezoek schreven zij een rapport. Naar aanleiding van dit rapport stuurden de rechters van de rechtbank Amsterdam een protestbrief aan de secretaris-generaal van het Departement van Justitie. Daarin werd gedreigd met het niet langer verlenen van medewerking aan het veroordelen van verdachten als er een kans was dat zij in kamp Erica terecht zouden komen. Tegen deze rechters werd geen actie ondernomen. De raadsheren in Leeuwarden voegden daarna de daad bij het woord en verklaarden een verdachte schuldig zonder oplegging van straf omdat hij deze straf anders in Kamp Erica, een niet erkende strafinrichting. Zij werden respectievelijk ontslagen en op non actief gesteld; www.go2war2.nl/artikel/1550/4.

¹⁹ Hermans, 2003, noot 236 en 237.

1.4 Onderwerp, reikwijdte en aanpak van de studie: de praktijk van de bijzondere rechtspraak aan de hand van de rechtspraak in Groningse zaken

De bijzondere rechtspleging kan niet alleen worden bestudeerd vanuit historisch, maatschappelijk, politiek of sociologisch perspectief, maar ook vanuit een juridisch perspectief. Dat laatste perspectief wordt in deze studie als leidend perspectief genomen. Dat perspectief kan evenwel niet volledig op basis van zuiver juridische noties en maatstaven worden ingevuld. Historische, maatschappelijke, economische, politieke, geografische en sociologische aspecten zijn medebepalend voor wat het recht is, kan en vermag. Kennis en inzichten uit andere bronnen en disciplines vormen derhalve de context van het juridisch georiënteerde onderzoek in deze studie.

1.4.1 Afbakening van het onderwerp

Zoals K.J. Heller aangaf in zijn dissertatie *'The Nuremberg Military Tribunals and the origins of International Criminal Law'* is het van groot belang om een volledige en juridische analyse te maken van *alle* rechtszaken die zijn gevoerd voor bijzondere en nieuwe rechtscolleges met nieuw strafrecht. In zijn geval betrof het de rechtszaken gevoerd voor het Tribunaal van Neurenberg. Volgens K.J. Heller is het belang van een analyse van alle rechtszaken dat we zo inzicht krijgen in de wijze waarop rechters, officieren van justitie en advocaten met dit geheel nieuwe strafrecht zijn omgegaan. Om inzicht te krijgen in hun interpretatie van de nieuwe strafrechtsartikelen, om inzicht te krijgen in de vraag hoe ze zijn omgegaan met verweren over ambtsbevel, overmacht en onrechtmatigheid van het Tribunaal van Neurenberg, en welke bewijsmiddelen gebruikt zijn en welke straftoemingsmotiveringen geformuleerd zijn.²¹

De onderbouwing van het onderzoek van K.J. Heller geldt mijns inziens ook voor de bijzondere rechtspleging in Nederland. Een studie naar de praktijk van de berechting op basis van *alle zittingsdossiers van één Kamer* is van groot belang om een volledige en juridische inzicht te verkrijgen over de strafrechtsartikelen, de straftoemeting, motiveringen voor de straftoemeting en de bijkomende straffen van de personen die zijn berecht in deze bijzondere en nieuwe rechtscolleges met nieuw buitengewoon strafrecht.

Ook in Nederland was namelijk sprake van een geheel nieuw soort strafrecht, met nieuwe strafrechtartikelen, nieuw ingestelde Bijzondere Gerechtshoven en nieuw opgestelde buitengewone rechtspleging met op vele punten grote verschillen met de commune strafrechtspleging. En ook in Nederland werd de rechtmatigheid van de Bijzondere Gerechtshoven regelmatig ter discussie gesteld. Door advocaten in verweren, door juristen in krantenartikelen en publicaties. Tot slot week de nieuwe buitengewone rechtspleging, net als het internationaal strafrecht bij de Tribunalen van Neurenberg en Tokio, op vele punten af van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering. De nieuwe strafrechtartikelen, de nieuwe strafmaatverhogingen, de herinvoering van de doodstraf en de verweren over ambtsbevel en overmacht waren onderwerpen waaraan de functionarissen belast met de berechting, een juridische invulling moesten geven. Bovendien was de internering tot dat ogenblik in het strafrecht onbekend en kwamen de arrestaties door het Militair Gezag niet overeen met de strak genormeerde aanhouding op grond van het Wetboek van Strafvordering. Voorarrest was onbekend in het buitengewoon strafrecht en vele rechten van verdachten waren buiten werking gesteld. Ten slotte moesten de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven ook beoordelen of en hoe de verhoogde strafmaat en de heringevoerde doodstraf toegepast en gemotiveerd moesten worden.

²⁰ Tot nu toe zijn vragen beantwoord over: Fiat Executie op een Tribunaaluitspraak van het Tribunaal Leeuwarden, boeren-NSB-leider H.W., bewijsmiddelen in de bijzondere rechtspleging, veroordelingen door het Tribunaal Heerenveen, de heer F, gegevens over arrestaties van joodse onderduikers de zittingsdossiers van de Kamer Groningen, 'Mijnkamp Julia' te Eygelshoven (L), Inlichtingen omtrent M.N.S. en de bijzondere rechtspleging, executies bij de Woeste Hoeve, aantal opgelegde en geëxecuteerde doodstraffen in Groningen, Assen en Leeuwarden, oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers, Albert Konrad Gemmeker, berechte burgemeesters en berechte SS-ers, wijzigingen in de Besluiten over de bijzondere rechtspleging, over Siert Bruins, over Claas Karel Faber en raadshoor J.K. Onnen. Tevens zijn mensen in voorkomende gevallen doorverwezen naar het Nationaal Archief voor verdere informatie.

²¹ K.J. Heller, *'The Nuremberg Military Tribunals and the origins of International Criminal Law'*, Oxford University Press, 2011, p. 4-5.

1.4.1.1 Beperking tot rechtspraak

In deze studie heb ik mij gericht op het rechterlijk oordeel gebaseerd op de stukken aangetroffen in de zittingsdossiers van de Kamer Groningen en de cassaties door de Bijzondere Raad van Cassatie van personen die in eerste aanleg waren berecht door de Kamer Groningen. Dit houdt in dat ik van de werkzaamheden van het Openbaar Ministerie slechts die werkzaamheden betrokken heb in de analyse van de rechtspraak die te vinden waren in de berechtingsdossiers van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, Kamer Groningen.

Daarnaast heb ik mij beperkt tot een analyse van de berechte *misdrijven*. Uit het onderzochte materiaal is duidelijk geworden dat berechtingen van oorlogsgelateerde misdrijven niet alleen plaatsgevonden hebben bij de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, maar ook bij de vijf Kamers van het Tribunaal Groningen.²² Daarom heb ik een overzicht vervaardigd van de opgelegde maatregelen in deze zaken, en aanvullend de gang van zaken rond het al dan niet verlenen van een 'Fiat Executie' in deze zaken. Aangezien Tribunaalrechtspraak geen strafrecht mocht heten, werd het tuchtrecht genoemd. Om de maatregelen op te mogen leggen, moest elke uitspraak worden voorgelegd aan een Hoge Autoriteit. Deze Hoge Autoriteiten beoordeelden alle voorgestelde maatregelen in hun ressort (overeenkomend met het ressort van de vijf Bijzondere Gerechtshoven in Nederland). Pas na het verlenen van 'Fiat Executie' kon de uitgesproken maatregel ook worden uitgevoerd.

Ik heb mij bewust beperkt tot de *berechting* van de 'politieke delinquenten', hoewel ik mij er zeer van bewust ben dat voor al diegenen die gearresteerd en geïnterneerd zijn, de hele periode van internering en bewaring en berechting als een geheel gezien werd en de berechting daarvan slechts een klein deel vormde. Ik ben mij ervan bewust dat deze keuze niet zonder meer en zeker niet in alle gevallen goed aansluit op de ervaringen en percepties van de betrokkenen.

Om een volledig en verantwoord beeld te krijgen van de praktijk van de bijzondere rechtspleging heb ik *alle zittingsdossiers* van personen berecht door één Kamer van één Bijzonder Gerechtshof geanalyseerd, namelijk de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden. De keuze om alle zaken te analyseren vindt zijn achtergrond in de diversiteit van de misdrijven, de diversiteit van de verdachten en de diversiteit in de afhandeling. Een selectie zou daarom de mogelijkheden te veel beperken om een verantwoorde beoordeling te geven van de wijze waarop de bijzondere rechtspleging werd ingevuld.

Hoewel ik op dit punt dus de breedte heb gezocht, heb ik in het onderzoek ook beperkingen moeten aanbrengen met het oog op de haalbaarheid. Ik heb mij beperkt tot de dossiers van de berechting van 'politieke delinquenten'. Deze dossiers vormden binnen het kader van de bijzondere rechtspleging een helder af te bakenen categorie. Tijdens deze studie is gebleken dat een feitelijke gang van zaken en kwantitatieve analyse van de bijzondere rechtspleging in Groningen niet compleet zou zijn zonder ook de maatregelen uitgesproken door de vijf Tribunaalkamers in Groningen hierbij te betrekken. De Tribunaal hebben namelijk niet alleen collaboratie berecht, maar ook 'lichte' oorlogsgelateerde misdrijven, in die tijd 'oneigenlijke' Tribunaalzaken genoemd. Om een overzicht te krijgen van de maatregelen opgelegd door de vijf Kamers van het Tribunaal Groningen en de opvolger het Tribunaal, de Bijzondere Strafkamer bij het Kantongerecht Groningen, heb ik aan de hand van de zittingsregisters een overzicht van alle opgelegde maatregelen opgesteld. Ook heb ik onderzocht vanaf welke datum de Kamers van het Tribunaal Groningen begonnen zijn met het berechten van 'oneigenlijke' tribunaalzaken. Aansluitend heb ik de 65 zaken, die door de procureur-fiscaal in Leeuwarden ter berechting waren gestuurd naar de advocaten-fiscaal van de Kamer Groningen en vervolgens doorgestuurd zijn naar het Tribunaal Groningen, geanalyseerd. Er is dus, in het kader van deze studie, geen systematisch onderzoek gedaan naar *alle Tribunaalrechtspraak* in Groningen.

Aangezien van de rechtszaken en de bijbehorende uitspraken van de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven en voor de Bijzondere Raad van Cassatie slechts een fractie gedrukt is, kan de

²² Zie uitgebreid hierover rubriek 9.4.

berechting in de praktijk niet beoordeeld worden op grond van de gedrukte stukken. Van de Kamer Groningen, mijn onderzoeksobject, is slechts een handvol uitspraken in eerste aanleg of in cassatie in gedrukte vorm verschenen. Een analyse van de berechting in de Kamer Groningen op basis van de gedrukte uitspraken zou dan ook een volkomen vertekend en onvolledig beeld geven van de praktijk van de bijzondere rechtspleging.

De dossiers van de procureur-fiscaal van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, de dossiers van de advocaten-fiscaal bij de Kamer Groningen en de dossiers van de POD en het PRA heb ik bewust buiten het onderzoek gelaten. Daarnaast heb ik in de analyse van de praktijk van de bijzondere rechtspleging niet de zaken over collaboratie, berecht door de Tribunalen, noch de voorwaardelijke en onvoorwaardelijke buitenvervolginstellingen door de procureurs-fiscaal betrokken. Over beide onderdelen zou een aparte studie te maken zijn.

In deze studie heb ik getracht de informatie uit de dossiers van de berechting voor zich te laten spreken en mij niet gebaseerd op informatie uit eerdere publicaties over de bijzondere rechtspleging. Doel van deze onderzoeksmethode was om de praktijk van de berechting zelf te beschrijven in al zijn facetten. Wel is een overzicht van literatuur opgenomen in hoofdstuk 1.8. Een reactie op deze literatuur is opgenomen in Hoofdstuk 12.

1.4.1.2 Beperking tot de strafrechtspraak, geen zuivering en civiel rechtsherstel

Bewust heb ik mij beperkt tot de strafrechtspraak als onderdeel van de naoorlogse berechting. Na de Tweede Wereldoorlog zou volgens het beleid van de Nederlandse regering in Londen in Nederland niet alleen strafrechtelijk opgetreden worden tegen collaborateurs en tegen diegenen die oorlogsgerelateerde misdrijven of oorlogsmisdrijven hadden gepleegd. Hoewel in het kader van deze studie hier niet verder op wordt ingegaan is het toch wel belangrijk om te weten dat ‘politieke delinquenten’ niet alleen strafrechtelijk vervolgd werden, maar ook anderszins juridisch werden aangepakt, met op individueel niveau soms zeer grote gevolgen. Het ging om zuivering en civielrechtelijk rechtsherstel.

Zuivering

Volgens de vooraankondiging in januari-juni 1944 via Radio Oranje zou er ook ‘gezuiverd’ worden. Al tijdens de oorlog begon in Londen de regering in ballingschap maatregelen voor te bereiden om na de bevrijding orde en recht te herstellen. Zo werd op 13 januari 1944 bij koninklijk besluit (KB E14) het Zuiveringsbesluit vastgesteld.²³ Zuivering hield in dat binnen beroepsgroepen onderzoekscommissies werden ingesteld om vast te stellen of men met de vijand gecollaboreerd had. Sancties die ter beschikking van de Zuiveringscommissies stonden waren beroeps-, publicatie-, en tentoonstellingsverboden. Doordat Nederland tegen de verwachting van de regering in niet in één keer bevrijd kon worden, werd het Militair Gezag belast met de uitvoering van de eerste zuiveringsmaatregelen in het bevrijde zuiden. Het stelde tal van lokale Adviescommissies in die adviseerden over de zuivering van verdachte aangehouden personen. In april 1945 werd het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel (COZO) opgericht, waarin de lokale zuiverings- en documentatiebureaus werden opgenomen. De beroepsgroepen die in meerdere of mindere mate gezuiverd zijn, waren: de Hoge Raad der Nederlanden en de rechterlijke macht, burgemeesters, ambtenaren (inclusief de politie), kunstenaars, de pers, uitgevers, ondernemers, universiteiten en studenten. Een helder, maar beknopt overzicht van de zuivering na de Tweede Wereldoorlog is te vinden in de *Geschiedenis van de archiefvormer* van het archief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering van Ambtenaren en de Nederlandse Orden, 1940-1984.²⁴ Daarnaast heeft P. Romijn

²³ Besluit E14, Zuiveringsbesluit van 13 januari 1943; Besluit F132, Vaststelling Zuiveringsbesluit 1945 van 2 augustus 1945; Zuiveringswet, 18 juli 1946; Archief DGBR, inv. nr. 511: Stukken betreffende de samenwerking met de Centrale Zuiveringsraad voor het Bedrijfsleven, 1946-1949; In de dossiers van de berechting door de Kamer Groningen zijn ook gegevens over zuivering aangetroffen. In Archief CABR, inv. nr. 71359: Verweer dat betrokkene bij de NSB en het Rechtsfront gegaan is om Nederlandse volk het beste te dienen, door zuiveringscommissie afgewezen; inv. nr. 74812: Studentenzuiveringscommissie uit leiden wil graag info over v.d. W.; inv. nr. 26: verzoek van advocaat-fiscaal Groningen aan commissie politiezuivering Groningen om informatie over gedragingen van J.S.K.

²⁴ Archief Zuivering ambtenaren, *Geschiedenis van de archiefvormer*; Archief Zuivering Politie, *Geschiedenis van de archiefvormer*.

in zijn publicatie *‘Snel, streng en rechtvaardig’* de wetsbesluiten en de praktijk van de zuivering van de diverse beroepsgroepen beschreven.²⁵

Civil rechtsherstel

Een tweede niet-strafrechtelijke aanpak was om civiel rechtsherstel te bereiken op grond van besluiten genomen door de Nederlandse regering in Londen. Bij het Londense Besluit Herstel Rechtsverkeer van 17 september 1944 Staatsblad E100, is de Raad voor het Rechtsherstel ingesteld. Doel van dit besluit was het door de Duitse bezetter tijdens de bezetting 1940-1945 gepleegde onrecht van het zich toe-eigenen, liquideren en doen verloren gaan van vermogensbestanddelen van bepaalde bevolkingsgroepen – voornamelijk Joden, Sinti en Roma – en instellingen zo veel mogelijk ongedaan te maken.²⁶ In de woorden van W.J. Veraart in zijn proefschrift *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van de bezetting en wederopbouw* omvatte het civiel rechtsherstel in Nederland *‘het geheel aan politieke en juridische maatregelen die een reactie vormen op “ontrechting”, een complexe inhumane politiek waarbij specifieke categorieën mensen stelselmatig van hun goederen werden beroofd.’* Doel van het rechtsherstel was, volgens Veraart, tweeledig: niet alleen werd herstel van de rechten van de individuele ‘ontrechte’ persoon nagestreefd, maar ook werd hiermee het herstel van de rechtsstaat beoogd.²⁷

1.4.2 Probleemstelling van deze studie: Was de rechtspraak in de praktijk ‘snel, streng en rechtvaardig’?

‘Snel, streng en rechtvaardig’ zou de nieuwe bijzondere rechtspleging moeten zijn, zo kondigde J.A.W. Burger aan.²⁸ In de toelichting en overige stukken wordt echter niet beschreven op welke wijze deze doelen geïnterpreteerd en vormgegeven zouden moeten worden. Het ontbreken van enig houvast bij de interpretatie van die doelen roept vragen op. In hoeverre heeft de bijzondere rechtspleging deze doelstellingen ‘snel, streng en rechtvaardig’ gehaald?

Snel

Snelle rechtspleging of snel strafrecht; wat moet daar onder verstaan worden? Onder ‘snel strafrecht’ zou kunnen worden verstaan het opleggen van meer dan vijfhonderd doodstraffen op één dag in Egypte in 2014²⁹ of de massaberechtingen in Rusland in 1937, waarbij per strafzaak maximaal tien minuten beschikbaar was.³⁰ De Nederlandse regering heeft de term snel (strafrecht) niet verder gedefinieerd. Wel had de regering een angstbeeld, namelijk dat de bijzondere rechtspleging na de oorlog net zo lang zou gaan duren als de oorlogsgerelateerde berechting in België na de Eerste Wereldoorlog. Op 10 mei 1940 – dus bijna 22 jaar na het einde van de Eerste Wereldoorlog – was deze berechting nog niet afgerond.³¹

De gedachte achter ‘snel’ was mogelijk dat de regering op een gegeven moment de oorlog en zijn verschrikkingen en de berechtingen van verraders en collaborateurs achter zich wilde laten. Niet omdat hiermee de verschrikkingen van de oorlog verdwenen zouden zijn, maar om zich daarna te kunnen richten op de opbouw van Nederland. Dat de regering geen snelrecht voor ogen had, blijkt onder andere uit de uitgebreide besluitwetgeving en de in Londen over de bijzondere rechtspleging gevoerde discussies.³² In de Nederlandse commune strafrechttraditie van destijds was dit soort snel strafrecht een onbekend fenomeen.

²⁵ Romijn 1989, p. 81-162.

²⁶ W.J. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van de bezetting en wederopbouw. ‘The Deprivation and Restitution of Property Rights during the Years of Occupation and Reconstruction in the Netherlands and in France’*; dissertatie Erasmus Universiteit, Deventer/Rotterdam 2005, p. 17-18; H.A.J. van Schie, ‘Restitution of economic rights after 1945’ in *Dutch-Jewish History* 1984, p. 401-420; Archief Nederlands Beheersinstituut (NBI), geschiedenis van de archiefvormer; Archief Raad voor het Rechtsherstel, afdeling rechtspraak, geschiedenis van de archiefvormer.

²⁷ W.J. Veraart, *Ontrechting en rechtsherstel in Nederland en Frankrijk in de jaren van de bezetting en wederopbouw. ‘The Deprivation and Restitution of Property Rights during the Years of Occupation and Reconstruction in the Netherlands and in France’*; dissertatie Erasmus Universiteit, Deventer/Rotterdam 2005.

²⁸ Archief Burger, inv. nr. 18: Radiorede van minister J. Burger gehouden voor Radio Oranje op 16 augustus 1944. dwtonline.com/.../doodstraf-voor-honderden-moslimbroeders-egypte/.

³⁰ www.historien.nl/moskou-1937-de-grote-terreur.

³¹ J.A.W. Burger, *Voordracht voor de juridische faculteit der Amsterdamse studenten, 13-5-1965*, fotokopie bibliotheek NIOD.

Streng

De tweede vraag is wat verstaan moet worden onder streng strafrecht. ‘Streng’ kan met betrekking tot berechting en bestraffing op verschillende manieren worden opgevat. In de toenmalige context kan streng omschreven worden als: straffen volgens de verhoogde strafmaten opgenomen in het Besluit Buitengewoon Strafrecht (D61). In dit Besluit waren strafmaten verhoogd en de doodstraf opnieuw ingevoerd. Daarnaast was opgenomen dat een poging tot het plegen van een misdrijf gelijk gesteld moest worden met het uitvoeren van een misdrijf.

Volgens de Nederlandse regering in Londen moest er streng gestraft worden, maar uit de uitgebreide wetsbesluiten D61-D64 blijkt dat de regering niet het idee had dat iedereen die als ‘politiek delinquent’ berecht zou worden, de doodstraf opgelegd zou moeten krijgen. Alle strafmaten waren in die besluiten namelijk verhoogd. Oftewel: een strenge straf kon ook een andere (relatief hoge) straf zijn dan de doodstraf. Wel blijkt duidelijk uit de aankondiging van minister-president P.S. Gerbrandy, in een radiotoespraak op 21 april 1945, dat Gerbrandy en met hem de hele Nederlandse regering in Londen, *alle verraders en collaborateurs* wilde laten berechten en bestraffen. Alle daders van oorlogsgerelateerde misdrijven zouden moeten worden onderworpen aan een rechterlijk oordeel door een van de Kamers van de vijf Bijzondere Gerechtshoven. Daarnaast was voor diegenen die op wat voor manier dan ook met de Duitse vijand hadden gecollaboreerd een aparte rechtelijk instantie opgericht: de Tribunalen. Dezelfde lijn wordt gevolgd in de verklaring van J.R.M. van Angeren aan de Parlementaire Enquêtecommissie voor het regeringsbeleid 1940-1945: *‘een van de belangrijkste punten van zorg voor de minister van Justitie in Londen was de voorbereiding van de maatregelen, nodig voor een berechting en een adequate bestraffing van de ontrouwen aan de zaak van het Vaderland en in het bijzonder van hen, die aan de vijand hand-en-spandiensten hadden verleend en zich, gebruikmakend van de bezetting, aan personen en goederen hadden vergrepen.’*³³ Ook hieruit spreekt dat de Nederlandse regering in Londen ten eerste geen uniforme, maar een adequate bestraffing en berechting in gedachten had voor diegenen die zich schuldig gemaakt hadden aan oorlogsgerelateerde misdaden. Ten tweede zouden ook diegenen die met de Duitse bezetter gecollaboreerd hadden via het Tribunaalbesluit berecht moeten worden.

De achterliggende gedachte bij beide vormen van berechting was vooral om rechtvaardigheid te betrachten ten opzichte van land en volk dat slachtoffer geworden was van de tijdens de oorlog gepleegde oorlogsgerelateerde misdaden of door de gevolgen van collaboratie met de Duitse bezetter. De in Besluit E101 opgenomen standaardtermijn voor internering was niet bedoeld als straf, maar om mensen die gecollaboreerd hadden aan een heropvoedingsprogramma te onderwerpen. Volgens de visie van de regering in Londen zou een dergelijke heropvoeding tien jaar vergen. Deze standaardmaatregel is na de bevrijding echter, mede onder druk van stakende Tribunalen in het in bevrijde zuiden van het land, gewijzigd in een per persoon te bepalen termijn.³⁴

Rechtvaardig

Ook bij ‘rechtvaardig’, het derde onderdeel van het adagium ‘snel, streng en rechtvaardig’ is de vraag wat de Nederlandse regering in Londen daarbij voor ogen had. Rechtvaardig zou kunnen betekenen: rechtvaardig ten opzichte van de verdachten (rechtsgelijkheid). Maar rechtvaardig kan ook betekenen: rechtvaardig in relatie tot de daden die zijn gepleegd of rechtvaardig in het perspectief van de ernst en aard van de gevolgen van de daden. Volgens de regering was dat laatste de bedoeling van de bijzondere rechtspleging en daarbij moest de rechtvaardigheid toegespitst worden op het tegemoetkomen aan het leed voor de slachtoffers van de daden in de oorlog.

De regering in Londen realiseerde zich goed dat generale preventie als strafdoel niet zou kunnen gelden voor oorlogsgerelateerde misdrijven. Volgens de regering moest vergelding van *al het aangedane leed* de wond helen die bij alle Nederlanders en Nederlandse onderdanen geslagen was. Al het leed kon echter niet geheeld worden door de bestraffing van ‘politieke delinquenten’. Het leed van de vele slachtoffers van de oorlog, Joden, verzetsstrijders, dwangarbeiders, burgers die hun have

³² Loof 2005, p. 57-58.

³³ Archief van Angeren, inv. nr. 17.

³⁴ Zie hierover rubriek 3.8.4.

en goed kwijtgeraakt waren door bombardementen of door honger en uitputting getroffen waren, kon en kan niet weggenomen worden door bestraffing. Wel kan door bestraffing een klein deel van de wond geheeld worden. Die bestraffing moet dan wel rechtvaardig zijn, om niet te vervallen in de rechteloosheid die gold gedurende de oorlog.

1.4.3 Waarderingsperspectieven: rechtsbeginselen, de Grondwet en hierop gebaseerde voorschriften en richtlijnen in het Wetboek van Strafvordering 1926

Een onderzoek naar en waardering van de uitvoeringspraktijk kan vanuit verschillende perspectieven plaatsvinden, waarbij de antwoorden niet altijd synchroon hoeven te lopen. De uitvoeringspraktijk van de bijzondere rechtspleging en de omstandigheden waaronder die plaatsvond, zijn in deze studie zorgvuldig in kaart gebracht. Uit de voorgaande paragraaf is duidelijk geworden dat de invulling van het adagium 'snel, streng en rechtvaardig' niet voldoende onderbouwd was om de bijzondere rechtspraak te kunnen waarderen. Als kader voor waardering is daarom gebruik gemaakt van de voorschriften verwoord in de Nederlandse Grondwet en in rechtsbeginselen, zoals destijds vastgelegd in het Wetboek van Strafvordering en in praktische richtlijnen. Deze waardering heeft een tweeledig doel: terugkijken en vooruitkijken. De bedoeling hierbij is om terugkijkend een (juridische en historische) waardering te geven over de bijzondere rechtspleging in Groningen. Maar ook om, met het oog op de toekomst, lering te trekken uit deze waardering.

De overheid heeft een rechtssysteem ingesteld waarmee impliciet eigenrichting door burgers verboden is. De grondslag van dat systeem is vastgelegd in de Grondwet, het Wetboek van Strafvordering, de Wet op de rechterlijke organisatie, het Wetboek van Strafrecht, de Penitentiaire Beginselenwet en de Penitentiaire Maatregel en legt aan allen betrokken bij de strafrechtspleging, duidelijke rechten en plichten op. Dit om tot een redelijke en billijke vorm van strafrechtspleging te kunnen komen. Reageren op rechtssnormschendingen en de toepassing van dwang en geweld zijn in handen gelegd van overheidsdienaren. Daarnaast zijn organen van rechtspraak opgezet die de rechtssnormschendingen onderzoeken en beoordelen. De rechtssnormen die de overheid in de Grondwet en in de strafwetgeving heeft vastgelegd, dienen hierbij voor de burgers als richtsnoeren en maatstaf voor eventueel gedrag, als richtsnoer voor de legitieme verwachting van de burger over andermans gedrag en als normerend kader voor de bevoegdheden voor de overheid om te handhaven.

De vraag die voor deze studie aan de orde is, is: was de bijzondere rechtspleging gebaseerd op de strafrechtelijke rechtsbeginselen voor een redelijke en billijke vorm van strafrechtspleging? De onderliggende vraag is welke rechtsbeginselen golden op het moment dat de bijzondere rechtspleging in het leven werd geroepen. Voor een antwoord op die vraag zijn er drie aanknopingspunten. Ten eerste het codificatie-artikel in de Grondwet 1938/1948. In de tweede plaats de wetenschappelijke bestudering van de gelding van de rechtsbeginselen en de rechten van de mens. Ten slotte werpt de bestudering van de memorie van toelichting bij het Wetboek van Strafvordering 1926 licht op de gelding van de rechtsbeginselen.

Gelding van het codificatie-artikel

Een strafrechtssysteem is onrechtvaardig als burgers niet van tevoren kunnen weten welke gedragingen strafbaar zijn. Het systeem van rechtsregels moet dus kenbaar zijn en vastgelegd, gecodificeerd. Artikel 157 Grondwet, het codificatie-artikel, bepaalt dat voor *'het burgerlijk en handelsrecht, het burgerlijk en militair strafrecht, de rechtspleging en de inrichting der rechterlijke macht worden bij de wet geregeld in algemene wetboeken.'* Onder codificatie wordt verstaan *'het samenstellen en vaststellen van stelselmatige wetten in formele zin voor rechtsonderdelen van enige omvang, welke wetten binnen het nationale rechtsgebied overal gelijkelijk verbindende kracht bezitten.'* Het bijeenbrengen van de voornaamste rechtsregels op elk van die terreinen in één wetboek beoogt het systematiseren van de rechtsregels op dat gebied gemakkelijker te maken, zodat iedereen van die regels kennis kan nemen en bestuur en rechter deze beter kunnen toepassen.

Op basis van dit codificatie-artikel gelden het Wetboek van Strafvordering en het Wetboek van Strafrecht als algemene wetten voor het strafrecht. Dit houdt in dat voor alle strafwetgeving in

Nederland, voor alle artikelen waarin niet nadrukkelijk afgeweken wordt van de wettelijke regelingen in het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering, de in deze twee wetten opgenomen wettelijke regelingen gelden. Ook tussen 1945 en 1952 gold dit codificatie-artikel. Het was in de Grondwet 1938 en de Grondwet 1948, opgenomen in artikel 157.³⁵ Dit betekende voor de besluiten over de bijzondere rechtspleging dat nadrukkelijk moest worden opgenomen waar de artikelen in deze besluiten afwaken van het Wetboek van Strafrecht en het Wetboek van Strafvordering. Bij alle artikelen, waarbij niet nadrukkelijk van deze algemene wetten werd afgeweken, golden en gelden de wettelijke regelingen opgenomen in deze twee algemene wetboeken.

Voorschriften voor wetgeving en rechtspleging in de Grondwet

In de artikelen 70, 160, 162, 164, 167-169, 173 van de Grondwet 1938/1948 (Grondwet 2008 artikelen 107, 112-114, 116-118, 120-122) zijn voorschriften voor wetgeving en rechtspleging opgenomen. Al deze artikelen waren ook al opgenomen in de Grondwet 1938 en de Grondwet 1948, die van kracht waren in 1945-1951, de periode dat de bijzondere rechtspleging heeft gefunctioneerd.³⁶ In deze artikelen zijn vastgelegd: de competentie van de rechterlijke macht, de strafrechtspraak en de vrijheidsstraf, de benoeming en het toezicht op de rechterlijke macht, de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht en de waarborgen rond ontslag voor rechtsprekende leden van de rechterlijke macht, de Hoge Raad en de cassatie, het verbod op constitutionele toetsing, de openbaarheid ter terechtzitting, het motivering van vonnissen en de regels rond gratie en amnestie. Deze Grondwetsartikelen vormen hiermee het raamwerk waarbinnen de (straf)rechtspleging diende en dient plaats te vinden.

Gelding van rechtsbeginselen als basis voor het Nederlands recht

Onder juristen die zich in de afgelopen decennia wetenschappelijk hebben bezighouden met de bestudering van rechtsbeginselen die als basis voor het Nederlandse recht gediend hebben en nog dienen, is er veel discussie over de vraag vanaf welk tijdstip rechtsbeginselen als basis gegolden hebben voor het Nederlandse recht.³⁷ Deze discussie is voor deze studie van belang, omdat de scheidslijn volgens sommigen ligt bij 1948 – middenin de periode van de bijzondere rechtspleging. Hieronder geef ik de verschillende standpunten weer en concludeer ik dat de rechtsbeginselen in het Nederlandse recht hun grondslag al hadden vóór de inrichting van de bijzondere rechtspleging. Aan de ene kant stonden en staan diegenen die van mening zijn dat pas vanaf het aannemen van de Universele Verklaring van de rechten van de mens uit 1948 en de invoering van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens in 1950 de mensenrechten zijn ingevoerd. Daarbij wordt aangenomen dat de doorwerking van die rechten, waaronder het beginsel van behoorlijke rechtspleging, pas aan het einde van de jaren zeventig van de vorige eeuw in de Nederlandse wetgeving zijn beslag heeft gekregen.

Aan de andere kant stonden en staan de juristen die betogen dat de eerste mensenrechten al waren uitgevaardigd ten tijde van de Babylonische koning Hammoerabi (1750 v.C.). Volgens deze juristen is een groot aantal mensenrechten dat heden ten dage nog geldt, geformuleerd in de achttiende eeuw. M. Kuitenbrouwer stelt in zijn boek *De geschiedenis van de mensenrechten* dat de discussie hierover uiteindelijk werd beslecht door de aanname van de stelling dat mensenrechten en rechtsbeginselen al een lange historie hebben, maar door de Universele Verklaring van de rechten van de mens en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens na 1945 een nieuwe en internationale dimensie gekregen hebben.³⁸ Daarnaast beschrijft M. Kuitenbrouwer in zijn eigen bijdrage in het boek *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, hoe vanaf 1780 in verschillende landen van Europa waaronder Nederland, een strijd gevoerd is over de invoering

³⁵ Ontleend aan: www.nederlandrechtsstaat.nl/grondwet.

³⁶ Ontleend aan: www.nederlandrechtsstaat.nl/grondwet/artikel.html?artikel=107.

³⁷ Lieven Dupont, *Beginselen van behoorlijke strafrechtsbedeling: bijdrage tot het grondslagenonderzoek van het strafrecht*, Gouda Quint, 1979. De beginselen worden in deze studie schematisch weergegeven op p. 87-90; M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, Uitgeverij Verloren Hilversum, 1997, bijdrage van M. Kuitenbrouwer in deze bundel: Nederland en de mensenrechten, p. 156-201.

³⁸ M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, Uitgeverij Verloren Hilversum, 1997, inleiding, p. 7.

van grondrechten. Dit resulteerde voor Nederland in de totstandkoming van de eerste Bataafse Verklaring van de Rechten van de Mens, aangevuld en gewijzigd in 1797 en 1798.³⁹ Ook L. Dupont geeft in zijn studie *Beginnelsen van behoorlijke strafrechtsbedeling: bijdrage tot het grondslagenonderzoek van het strafrecht* aan dat naar zijn mening de huidige rechtsbeginselen gegrondvest zijn in de geschriften uit de zeventiende en achttiende eeuw, uitmondend in *De Rechten van de Mens en van de Burger* uit 1795-1798 voor Nederland en het Nederlandse recht.⁴⁰ Deze wetenschappelijke discussies over rechtsbeginselen en mensenrechten overziend, kan men zonder meer verdedigen dat de eerste geschreven rechtsbeginselen in Nederland zijn vastgelegd tussen 1795 en 1798. In het Nederlandse recht zijn rechtsbeginselen dan al ruim 200 jaar de grondslag, ook voor strafrecht en strafvordering. Hiermee sluit ik aan bij de mening van M. Kuitenbrouwer en L. Dupont.

Wetshistorische interpretatie: de memorie van toelichting bij het Wetboek van Strafvordering

Een extra argument voor het feit dat rechtsbeginselen in het Nederlandse recht niet pas vanaf 1948 met de Universele Verklaring van de rechten van de mens golden, maar al ver daarvoor de grondslag van het Nederlandse recht vormden, is te vinden in de memorie van toelichting op het wetsontwerp van het Wetboek van Strafvordering, aangenomen in 1926. In 1913 werd een ontwerp voor een nieuw Wetboek van Strafvordering ingediend bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Volgens de memorie van toelichting op dit wetsontwerp zijn deze rechtsbeginselen nadrukkelijk als leidraad gebruikt en omgezet in juridische richtlijnen. Volgens de memorie van toelichting is *‘eene eigen nationale strafvordering opgebouwd, welke zich aansluit aan de historische ontwikkeling onzer strafrechtspleging en waarin tevens eene zoo belangrijke uitbreiding van de rechten van den verdachte in de lijn van moderne beginselen is nedergelegd, als met het hooge doel der rechtsbedeeling maar enigszins is te vereenigen.’*⁴¹

De volgende rechtsbeginselen zijn uitgewerkt in het Wetboek van Strafvordering 1926:

1. Legaliteitsbeginsel
2. Onschuldpresumptie
3. Recht op verdediging en rechtsbijstand
4. Onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de rechters
5. Onmiddellijkheidsbeginsel
6. Openbaarheidsbeginsel
7. Beginselen van goede procesorde:
 - Gelijkheidsbeginsel
 - Vertrouwensbeginsel
 - Beginsel van proportionaliteit
 - Zorgvuldigheidsbeginsel

Op basis van die rechtsbeginselen is de strafrechtketen in de commune rechtspraak omgeven met waarborgen, vastgelegd in het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering, de Wet op de rechterlijke organisatie, de Politiewet en de Advocatenwet.⁴² Zo regelt de overheid onder meer de bescherming voor de Nederlandse ingezetenen tegen:

1. Willekeurige arrestatie

³⁹ M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (red.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering*, Uitgeverij Verloren Hilversum, 1997, bijdrage van M. Kuitenbrouwer in deze bundel: *Nederland en de mensenrechten*, p. 156-201.

⁴⁰ www.kennislink.nl/publicaties/gy-zyt-vry-gy-zyt-gelyk.

⁴¹ Ontleend aan: Handelingen II, *zitting 1913-1914*, 286, Memorie van Toelichting op het ontwerp van het wetboek van Strafvordering. Vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd in 1914 de behandeling van het wetsontwerp stilgelegd. Pas in 1920 werden de beraadslagingen hervat. Dit leidde uiteindelijk tot het invoeren van het Wetboek van Strafvordering in 1926.

⁴² A.M.G. Zuiderwijk, e.a., *Doorlooptijden in de strafrechtketen, ketenlange doorlooptijden en doorlooptijden per ketenpartner voor verschillende typen zaken*, Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Cahier 2012-1, Den Haag, 2012, p. 18. *‘De werkprocessen binnen de strafrechtketen worden aangegeven met de term strafrechtketen of keten, wat een lineair werkproces suggereert. Het concept strafrechtketen wordt afgebakend door de datum van instroom van een zaak in de keten en de datum van uitstroom van een zaak uit de keten.’*

2. Onbepaald voorarrest
3. Willekeurige straffen.

en geeft recht op:

1. Rechtsbijstand aan een verdachte in Nederland. In het commune strafrecht mag de verdediging (behalve bij de politierechter) slechts gevoerd worden door advocaten die zijn ingeschreven bij een rechtbank.
2. Zwijgen bij een verhoor. In het commune strafrecht kent men de cautie (art. 12g Sv.), de verplichting voor de verhorende ambtenaar om de verdachte voor ieder verhoor mede te delen dat hij niet tot antwoorden verplicht is.⁴³
3. Berechting in meerdere instanties. In het commune strafrecht bestaat (in beginsel) de mogelijkheid om in twee instanties recht te spreken. Met daarna de mogelijkheid om in cassatie te gaan bij de Hoge Raad der Nederlanden.
4. Berechting door onafhankelijke rechters. Alle rechters en raadsheren in de commune strafrechtspleging zijn voor het leven benoemd en zijn onderdeel van de zittende macht van de rechterlijke organisatie.⁴⁴

In de bijzondere rechtspleging waren al deze waarborgen ofwel geregeld – maar werd daar lang niet altijd uitvoering aan gegeven –, ofwel waren zij aangepast. Vele artikelen in Besluit D63 beginnen met de woorden ‘In afwijking van’ met daarna de vermelding van een artikel uit het Wetboek van Strafvordering.

1.5 Concretisering van de probleemstelling en de vraagstelling

1.5.1 Concretisering van de probleemstelling

Nu de invulling van het adagium ‘snel, streng en rechtvaardig’ noch afzonderlijk, noch in gezamenlijkheid vooraf is geconcretiseerd, is het de moeite waard om de vraag te stellen of de uitvoering van de Besluiten voor de bijzondere rechtspleging op enigerlei wijze aan deze – niet geconcretiseerde doelen – tegemoet is gekomen. Op basis van het in Londen genoemde adagium ‘snel, streng en rechtvaardig’ heb ik in deze studie drie onderzoeksresultaten voor ogen gehad:

- In de eerste plaats om door een inventarisatie en kwantitatieve analyse van alle rechtszaken van één Kamer van een Bijzonder Gerechtshof overzicht en inzicht te krijgen in de gehele berechting in Groningen zowel in eerste aanleg als in cassatie. Hierbij is ook de berechting door het Tribunaal Groningen betrokken.⁴⁵
- In de tweede plaats om een waardering te geven van de gevoerde rechtszaken: heeft het beantwoord aan de toegedachte doelen ‘snel, streng en rechtvaardig’.
- In de derde plaats om met het materiaal van deze studie bij te dragen aan het completeren van de kennis over de uitvoeringspraktijk van de bijzondere rechtspleging in Nederland, zodat in de toekomst vergelijking met andere Kamers van Bijzondere Gerechtshoven mogelijk is.
- Tot slot is het met het oog op een eventuele toekomstige bijzondere rechtspleging interessant om lering te trekken uit de problemen, obstakels en kritiekpunten die er – op grond van de beschrijving, analyse en waardering van de rechtspraak in de periode 1945-1951 – in de praktijk van de bijzondere rechtspleging zijn geweest.

1.5.2 Concretisering van de vraagstelling over de context

Om inzicht te krijgen in de rechtspraak moest allereerst de context van de bijzondere rechtspleging systematisch beschreven en geanalyseerd worden. Welke wetsbesluiten lagen er aan ten grondslag? Hoe zat de bijzondere strafrechtsketen in elkaar? Wie waren de actoren in de bijzondere rechtspleging? Welke jurisprudentie en documentatie over de bijzondere rechtspleging (inclusief het

⁴³ Besluit D61, artikel 22-27.

⁴⁴ Sv, art 89 – 93.

⁴⁵ Tijdens mijn onderzoek is mij gebleken dat de Tribunaal niet alleen collaboratiezaken berecht hebben, maar ook ‘lichte’ oorlogsgereleerde misdrijven. Deze zaken werden ‘oneigenlijke’ tribunaalzaken genoemd.

Tribunaalbesluit en de Besluiten over het internationaal strafrecht) is bij de berechting gebruikt? De volgende vragen waren hierbij leidend:

In de eerste plaats:

- *Hoe en waarom zijn de wetgeving voor de bijzondere rechtspleging (inclusief het Tribunaalbesluit en de besluiten over het internationaal strafrecht) tot stand gekomen?*
- *Was het gebruik van het subjectief staatsnoodrecht voor de totstandkoming van wetgeving in Londen in de jaren 1940-1945 door de Nederlandse regering gerechtvaardigd?*
- *Wat waren de verschillen tussen de wetgeving op het gebied van de bijzondere rechtspleging, inclusief het Tribunaalbesluit en de commune strafrechtspleging? Wat waren de problemen bij de implementatie van het internationaal strafrecht in Nederland?*
- *Welke wijzigingen, aanvullingen en wijzigingen op de aanvullingen zijn doorgevoerd op de besluiten over de bijzondere rechtspleging, het Tribunaalbesluit en het internationaal oorlogsstrafrecht vanaf 1944?*
- *Welke reacties en kritiek is gegeven, tijdens en na de oorlog, op de wetsbesluiten over de bijzondere rechtspleging en het Tribunaalbesluit en op het buiten werking stellen van artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht en op het gebruik van het subjectief staatsnoodrecht?*
- *Hoe was de bijzondere strafrechtsketen van opsporing en verdenking tot aan herziening en gratie?*

In de tweede plaats:

- *Welke actoren hebben gefunctioneerd in de bijzondere rechtspleging?*
- *Wat waren de verschillen tussen de actoren in de bijzondere rechtspleging en de vergelijkbare functies in het commune strafrecht?*
- *Wat waren nieuwe actoren in de bijzondere rechtspleging?*
- *Welke kritiek is uitgeoefend op het functioneren van de verschillende actoren?*

In de derde plaats:

- *Welke documentatie, jurisprudentie en literatuur is ter ondersteuning van de bijzondere rechtspleging vervaardigd in de periode 1945-1948 en door wie?*

1.5.3 Concretisering van de vraagstelling over de rechtspraak

Op basis van antwoorden op de voorvragen in de context en het onderzoek van de zittingsdossiers was het mogelijk om de rechtspraak te analyseren. De volgende vragen heb ik gehanteerd bij de analyse van de uitspraken.

Met betrekking tot de berechting in de Kamer Groningen:

- *Wie waren de functionarissen betrokken bij de bijzondere rechtspleging in de Kamer Groningen?*
- *Wat waren hun taken?*
- *Wat was de werkdruk voor de functionarissen betrokken bij de bijzondere rechtspleging (Kamer Groningen en Kamers van het Tribunaal Groningen)?*
- *Wie werden in Groningen gearresteerd als 'politiek delinquent'?*
- *Hoeveel daarvan zijn berecht door de Kamer Groningen?*
- *Welke hoge functionarissen uit Groningen zijn niet berecht en waarom niet?*
- *Wat waren de strafeisen en de verweren?*
- *Welke bewijsmiddelen werden gebruikt?*
- *Was er aandacht voor de omstandigheden en achtergronden van de daad en de dader?*
- *Welke kwalificaties zijn gebruikt bij de berechting? Is er gedifferentieerd binnen kwalificaties naar soort en aard van de daad?*
- *Wat waren de uitspraken van de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden? Welke straffen werden opgelegd en wat was de motivatie voor de straftoemeting? Welke bijkomende straffen werden opgelegd?*
- *Wat waren de verschillende groepen slachtoffers, genoemd in de dossiers van de verdachten?*

Met betrekking tot de cassaties van Groningse zaken:

- *Hoe is de Bijzondere Raad van Cassatie omgegaan met dit hele nieuwe buitengewone strafrecht?*
- *Welke functionarissen waren betrokken bij de cassaties van zaken berecht door de Kamer Groningen?*
- *Wat waren de conclusies van het Openbaar Ministerie in cassatie en welke verweren zijn aangevoerd door de advocaten van de verdachten?*
- *Wat waren de arresten, de motiveringen van de arresten en de juridische redeneringen achter de motiveringen van de Bijzondere Raad van Cassatie?*
- *In hoeverre week de rechtspraak in cassatie af van de rechtspraak in eerste aanleg bij de Kamer Groningen? Hoe is de Bijzondere Raad van Cassatie omgegaan met verzoeken tot revisie?*

Met betrekking tot de berechting in het Tribunaal Groningen:

- *Welke personen zijn benoemd in de Groningse Tribunaalkamers?*
- *In welke zaken hebben zij recht gesproken?*
- *Welke maatregelen hebben de Tribunaalkamers opgelegd?*
- *Wat was de invloed van de Hoge Autoriteit voor Groningen, Drenthe en Friesland op de uitspraken van de Tribunaalkamers?*

1.5.4 Concretisering van de vragen om een waardering van de rechtspraak te geven

Op basis van de antwoorden in 1.5.2 en 1.5.3 was het mogelijk om een waardering te geven van de gevoerde rechtszaken in het licht van de doelen 'snel, streng en rechtvaardig'. De vragen die hierbij leidend waren:

- *Welke rechtsbeginselen van het strafrecht, zoals vervat in de Nederlandse Grondwet en in het Wetboek van Strafvordering golden ten tijde van de bijzondere rechtspleging?*
- *Hoe weken de besluiten over de bijzondere rechtspleging af van de Grondwet en het Wetboek van Strafvordering?*
- *Wat was het beleid van de regering ten aanzien van de bijzondere rechtspleging tijdens en na de oorlog en hoe is dit beleid uitgewerkt?*
- *Wat waren de gevolgen van het beleid van de regering ten aanzien van de bijzondere rechtspleging, met name ten aanzien van de uitvoering van de doodstraf en de uitvoering van strafvermindering?*
- *Op welke onderdelen van de bijzondere rechtspleging hadden de rechterlijke organen geen greep of konden ze geen invloed uitoefenen?*
- *Voldeed de berechting in de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden aan de eisen gesteld in de rechtsbeginselen, de Grondwet en de richtlijnen in het Wetboek van Strafvordering 1926?*
- *Voldeed de cassatie in Groningse zaken aan de eisen gesteld in de rechtsbeginselen, de Grondwet en de richtlijnen in het Wetboek van Strafvordering 1926?*
- *Voldeden de opgelegde maatregelen in de Kamers van het Tribunaal Groningen en het Fiat Executie van deze maatregelen door de Hoge Autoriteit in het ressort Leeuwarden aan de in het wetboek van Strafvordering gestelde eisen voor de strafrechtspleging?*
- *Wat was de kritiek op de bijzondere berechting? Was deze voor de berechting in de Kamer Groningen, de cassaties in Groningse zaken en de opgelegde maatregelen in de Kamers van het Tribunaal Groningen gerechtvaardigd?*

1.6 Opbouw van deze studie

Deze studie is opgebouwd uit drie delen en een conclusie:

Deel I Context van de berechting

Deel II De feitelijke gang van zaken en een kwantitatieve analyse van de bijzondere rechtspleging in Groningse zaken

Deel III Waardering van de rechtspraak in Groningse zaken

Conclusie Was de rechtspraak in de Kamer Groningen, in de cassaties van Groningse zaken en in de tribunaalberechting 'snel, streng en rechtvaardig'? Welke lessen kunnen getrokken worden uit de praktijk van de Bijzondere rechtspraak in de Kamer Groningen?

1.6.1 **Deel I:** Context van de berechting

Om tot een verantwoorde beschrijving, analyse en waardering van de bijzondere rechtspraak te kunnen komen was het allereerst nodig om de context van de berechting te beschrijven, alsmede de verschillen tussen de commune strafrechtspleging en de bijzondere strafrechtspleging. De beschrijving van deze context is opgenomen in **Deel I** van deze studie. Dit deel omvat de hoofdstukken 2 tot en met 5.

In **hoofdstuk 2** wordt op grond van literatuur- en archiefonderzoek uitgebreid ingegaan op de totstandkoming van de besluiten over de bijzondere rechtspleging, het Tribunaalbesluit en het internationaal oorlogsstrafrecht. Ook is een overzicht samengesteld van de verschillen tussen de commune wetgeving en deze wetsbesluiten. Vanaf eind 1944 zijn vele wijzigingen, aanvullingen en wijzigingen van de aanvullingen doorgevoerd op de oorspronkelijke besluiten over de bijzondere

rechtspleging en het Tribunaalbesluit. De belangrijkste wijzigingen en aanvullingen zijn in dit hoofdstuk beschreven.

Daarnaast is in bijlage 1c een overzicht van alle wet- en regelgeving in verband met de bijzondere rechtspleging, het Tribunaalbesluit en het internationaal oorlogsstrafrecht opgenomen. Vanaf het ogenblik dat de wetgeving over de bijzondere rechtspleging bekend werd, werd in het bezette Nederland in illegale bladen hierover gepubliceerd. Na de oorlog door de Staten-Generaal, de Hoge Raad en de Bijzondere Raad van Cassatie en de Parlementaire Enquêtecommissie over het Regeringsbeleid 1940-1945 en in juridische artikelen, publicaties en krantenartikelen uitgebreid aandacht besteed aan de bijzondere rechtspleging.

Aansluitend heb ik aandacht besteed aan de implementatie van het internationaal oorlogsstrafrecht in Nederland. Het internationaal oorlogsstrafrecht was een geheel nieuw rechtsgebied, tot stand gekomen om oorlogsmisdaden in alle door de Duitsers, Italianen en Japanners bezette gebieden te kunnen vervolgen en te berechten. De implementatie van het internationaal oorlogsstrafrecht in Nederland is moeizaam verlopen. De hooglopende discussies en meningsverschillen over de rechtsmacht over Duitse militairen en Duitse overheidsfunctionarissen zijn in dit hoofdstuk beschreven. In juli 1947 is de discussie (voorlopig) geëindigd met de opname van artikel 27a in het Besluit Buitengewoon Strafrecht, bij Wet H233, waarin internationale misdrijven in Nederland strafbaar werden gesteld

In **hoofdstuk 3** is gewijd aan de actoren. Allereerst heb ik getracht een bijzondere strafrechtsketen op te stellen om een overzicht te geven van waar de verschillende actoren fungeerden in de strafrechtsketen. Vervolgens zijn deze actoren, inclusief de ‘politieke delinquenten’, beschreven die in de bijzondere rechtspleging en de tribunaalberechting hebben gefunctioneerd. Daarnaast is van alle actoren aangegeven waarin hun rol verschilde van die van de actoren in de commune strafrechtsketen. Tot slot besteed ik aandacht aan hoe de actoren onderling samen dienden te werken, maar vooral ook kritiek hadden op elkaar.

In **hoofdstuk 4** zijn de jurisprudentie, de juridische publicaties en de documentatie beschreven die tussen 1945 en 1949 door verschillende actoren betrokken bij de bijzondere rechtspleging zijn vervaardigd. Twee juristen, het Openbaar Ministerie, een advocaat, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Ambtenaren van het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging en van het Bureau Coördinatie van het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging hebben, ieder vanuit hun eigen gezichtspunt, getracht de functionarissen in bijzondere rechtspleging te ondersteunen door het signaleren van belangrijke jurisprudentie en door het publiceren over de bijzondere rechtspleging. De bijzondere rechtspleging was een hele nieuwe vorm van strafrechtspleging. Daardoor leefde bij deze auteurs een gevoel van urgentie om deze nieuwe vorm van strafrecht toe te lichten en te documenteren, en om de juridische implicaties van de besluiten over de bijzondere rechtspleging en het Tribunaalbesluit toe te lichten.

1.6.2 **Deel II:** Gang van zaken en kwantitatieve analyse van de rechtspraak in Groningse zaken

Op basis van de informatie verkregen bij het onderzoek voor Deel I en analyse, bestudering en verwerking van de dossiers in een database is **Deel II** van deze studie tot stand gekomen. Het omvat de hoofdstukken 5-9, met een specificatie in de bijlagen 4-10. Om deze feitelijke gang van zaken te kunnen beschrijven en de kwantitatieve analyse te verwezenlijken heb ik de dossiers van de rechtszaken van de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden bestudeerd, geanalyseerd en verwerkt in een speciaal hiervoor samengestelde database.⁴⁶

⁴⁶ Deze database is opgesteld op verzoek van H.L.C. Hermans, toen nog vicepresident van het Gerechtshof van Leeuwarden en M.H. Severin, toen nog rechter in de strafsectie van de rechtbank Leeuwarden aan de hand van de eerste onderzoeken van dossiers van de bijzondere rechtspleging. De database is aan de hand van mijn onderzoek, op mijn verzoek, door H. Elgersma in 2009 op een groot aantal punten aangevuld en uitgebreid. Zo zijn velden toegevoegd voor geboorteplaats en beroep van de berechte persoon, voor het vermelden van meerdere inventarisnummers uit het CABR Archief, intrekking van cassatie en datum van deze intrekking, uitbreiding het aantal mogelijkheden voor het opleggen van straf door de Bijzondere Raad van Cassatie, de mogelijkheid om reacties op gratieverzoeken in te voeren ook als er geen verzoek voor gratie in het zittingsdossier werd aangetroffen. Daarnaast is een aantal

In **hoofdstuk 5** is beschreven wie als functionarissen betrokken zijn geweest bij de berechtingen door de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, de cassaties van zaken berecht door de Kamer Groningen en bij de berechtingen door de Tribunaalkamers in Groningen.

In **hoofdstuk 6** wordt uitgebreid aandacht besteed aan de arrestaties en interneringen in Groningen na april 1945. Hieruit blijkt dat slechts een klein aantal van de arrestanten in Groningen berecht is door de Kamer Groningen. Veel anderen werden wel geïnterneerd, maar niet berecht. Zij zijn wel huis, baan, kostbaarheden, geld en inboedel kwijtgeraakt.

In **hoofdstuk 7** is de rechtsgang beschreven bij de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden. Achtereenvolgens zijn de verschillende groepen berechte personen beschreven, hun arrestatie, internering en verhoren. Na analyse van alle dossiers van de zaken berecht door de Kamer Groningen is gebleken dat niet alle personen die in aanmerking hadden moeten komen voor berechting, door de Kamer Groningen zijn berecht. Een overzicht van de belangrijkste verdachten die niet zijn berecht, is opgenomen, evenals de redenen waarom ze (vermoedelijk) niet berecht zijn.

Daarna zijn de eisen van het Openbaar Ministerie en de aangevoerde verweren van de advocaten geanalyseerd en uitgewerkt, gevolgd door een analyse en uitwerking van de berechting in de Kamer Groningen. Allereerst zijn de uitgesproken sententies, de gebruikte bewijsmiddelen en de opgelegde straffen, inclusief de vrijspraken, de verstekzaken en de berechting van oud-verzetssrijders geanalyseerd en beschreven. Vervolgens zijn de bijkomende straffen, de motiveringen van de straffen en de gebruikte kwalificaties en bijkomende rechtsartikelen geanalyseerd en beschreven. Als laatste onderdeel van de analyse van de berechting is per kwalificatie een overzicht gemaakt van de jurisprudentie van elk artikel, de interpretatie van de strafrechtsartikelen door de Kamer Groningen en, tot slot, voorbeeldzaken per kwalificatie.

Hoewel slachtoffers geen stem hadden in de naoorlogse rechtspleging heb ik gemeend een overzicht op te moeten nemen van de verschillende groepen slachtoffers van de misdrijven, voorkomend in de strafrecht dossiers van de Kamer Groningen. Na overleg met de vakspecialisten van het Joods Historisch Museum in Amsterdam is besloten om alle informatie aangetroffen in de dossiers, over het opsporen, arresteren en doodschieten van Joodse onderduikers, over te dragen aan het Joods Historisch Museum om toe te voegen aan het Digitaal Monument voor de Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.⁴⁷ Het hoofdstuk wordt afgesloten met de beschrijving van de problemen rond de opheffing van de Kamer Groningen en de instelling van de rechtsopvolger, de Bijzondere Strafkamer van de Arrondissementsrechtbank Groningen. In de bijlagen 4-10 is de informatie over de berechting door de Kamer Groningen gespecificeerd.

In **hoofdstuk 8** zijn de cassatieberechtingen van Groningse zaken beschreven. Hiervoor heb ik de cassaties van de zaken berecht door de Kamer Groningen bestudeerd, geanalyseerd en in dezelfde database verwerkt. De verkregen informatie in de database heb ik vervolgens bestudeerd en geanalyseerd. Hierbij zijn achtereenvolgens de conclusies van de procureur-fiscaal en de advocaten-fiscaal, de cassatiemiddelen van de advocaten van de verdachten geanalyseerd. Datzelfde geldt voor de correspondentie van G.E. Langemeijer, advocaat-fiscaal bij de BRvC, en het rapport van D.J. Veegens over vormverzuimen. Bij de analyse van de cassaties zijn de motiveringen, de (wijzingen in de) strafmaat en de werkwijze van de BRvC, zoals gebleken is uit de dossiers van Groningse cassatiezaken, uitgewerkt. Bij de bestudering van de Groningse cassatiezaken bleek dat een groot aantal verdachten wel cassatieberoep had ingesteld maar dit, soms vlak voor de zitting, weer had ingetrokken. Getracht is hiervoor redenen aan te geven. Na het definitief worden van een uitspraak, kon een revisieverzoek ingediend worden bij de BRvC. Ook deze verzoeken zijn geanalyseerd en beschreven. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een overzicht van de jurisprudentie van de BRvC over een goede en gedegen motivering en de manieren waarop de BRvC heeft getracht om de Kamers van de Bijzondere Gerechtshoven te wijzen op nut en noodzaak van een goede motivering van de sententie en de strafmaat.

velden aanmerkelijk vergroot om meer informatie in die velden op te kunnen nemen.

⁴⁷ www.joodsmonument.nl.

In **hoofdstuk 9** is de tribunaalberechting in Groningen beschreven. Tijdens dit onderzoek is mij gebleken dat een feitelijke gang van zaken en kwantitatieve analyse van de bijzondere rechtspleging in Groningen niet compleet zou zijn zonder ook de maatregelen uitgesproken door de vijf Tribunaalkamers in Groningen hierbij te betrekken. Dat deze berechting ook in deze studie is opgenomen, komt omdat gebleken is dat de Tribunaal niet alleen collaboratie in de ruimste zin van het woord hebben berecht. Er is in dit hoofdstuk uitleg gegeven over de invloed van de buitengerechtelijk afdoening door de procureurs-fiscaal voor de tribunaalberechting en een uitleg gegeven over de termen ‘eigenlijke’ en ‘oneigenlijke’ Tribunaalzaken. Aansluitend is een gering aantal welomschreven tribunaalberechtingen geanalyseerd. Daarnaast heb ik aan de hand van de registers met uitspraken een overzicht opgesteld van de verschillende opgelegde maatregelen en de invloed van de Hoge Autoriteit op de uiteindelijk goedgekeurde maatregelen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschrijving van de problemen rond de opheffing van het Tribunaal Groningen en de installatie en werkwijze van de rechtsopvolger: de Bijzondere Strafkamer bij het Kantongerecht Groningen.

1.6.3 **Deel III: Waardering van de rechtspraak over oorlogsgerelateerde misdrijven en oorlogsmisdrijven door de Kamer Groningen en in cassatie**

Deel III bevat twee hoofdstukken. In **hoofdstuk 10** is getracht een overzicht te geven van het beleid van de regering voor, tijdens en na de oorlog op juridisch-technisch gebied en dan met name op het gebied van de bijzondere rechtspleging. Op basis hiervan is beschreven wat de invloed is geweest van dit regeringsbeleid op de praktijk van de bijzondere rechtspleging en voornamelijk op de bijzondere rechtspraak. Tijdens deze studie is gebleken dat een waardering van de bijzondere rechtspraak niet mogelijk is zonder aan te geven wat de gevolgen van het regeringsbeleid geweest zijn voor de praktijk van de bijzondere rechtspleging. Tijdens de oorlog was het beleid van de regering om iedereen te bestraffen die op wat voor manier dan ook had samengewerkt met de Duitse bezetter. Het naoorlogse gewijzigde beleid had tot doel zo snel mogelijk ‘politieke delinquenten’ uit internering te krijgen. Redenen hiervoor waren de slechte financiële positie van Nederland na de oorlog, het feit dat elke arbeidskracht gebruikt kon worden voor de opbouw van Nederland en het inzicht dat langdurige uitsluiting van grote groepen Nederlanders hun terugkeer in de Nederlandse samenleving zou bemoeilijken. Deze beleidswijziging heeft, zo is mij gebleken, op alle onderdelen van de bijzondere rechtspleging, van arrestatie tot tenuitvoerlegging van de opgelegde straffen, grote invloed gehad. Daarnaast heb ik gekeken naar de gevolgen van het ontbreken van nadere instructies en beschikkingen bij diverse wetsbesluiten, de voortdurende wijzigingen in de wetsbesluiten, het toevoegen van nieuwe wetsbesluiten en het aanvullen van wijzigingen in de wetsbesluiten. Naast de vele wijzigingen en aanvullingen op de wetsbesluiten is het beleid ten aanzien van het uitvoeren van de doodstraf en het beleid om door vele vormen van strafvermindering het aantal geïnterneerde ‘politieke delinquenten’ te laten verminderen van grote invloed geweest op (de eigentijdse) beoordeling van de bijzondere rechtspleging. Dit naoorlogse beleid omvatte maatregelen voor (ambtshalve) graties, voorwaardelijke invrijheidstellingen en (on)voorwaardelijke buitenvervolginstellingen van ‘politieke delinquenten’. Daarnaast was ook het beleid ten aanzien van de doodstraf gewijzigd op grond van nieuwe inzichten van de regering na de oorlog over de executie van de doodstraf. Als voorbeeld voor dit beleid is een overzicht opgenomen van de diverse vormen van gratie en invrijheidstelling, zoals gebleken is uit de dossiers van berechting in de Kamer Groningen en van de cassaties in Groningse zaken.

In **hoofdstuk 11** is getracht te komen tot een waardering van de berechting in de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, van de cassaties door de Bijzondere Raad van Cassatie in Groningse zaken. Hierbij zijn ook de Tribunaalrechtspleging en de berechting in Groningen van internationale misdrijven betrokken. De waardering van de uitvoeringspraktijk zal, zoals aangegeven in rubriek 1.4.2, plaatsvinden op basis van de strekking van de bijzondere berechting en het adagium van de Nederlandse regering in Londen ‘snel, streng en rechtvaardig’. Dit hoofdstuk is tot stand gekomen op basis van de informatie verkregen in Deel I en II onderzoek naar de rechtsbeginselen die golden in de periode 1945-1952, zoals verwoord in de Grondwet en uitgewerkt in het Wetboek van Strafvordering. Het juridisch kader voor de toetsing werd gevormd door de Grondwet, de

rechtsbeginselen en de uitwerking daarvan in het Wetboek van Strafvordering. Op basis van dit toetsingskader is een waardering geformuleerd van de bijzondere rechtspraak over oorlogsgerelateerde misdrijven en oorlogsmisdrijven in Groningen – in eerste aanleg, in cassatie en in ‘oneigenlijke’ tribunaalberechting.⁴⁸

Bij de waardering van de bijzondere rechtspleging heb ik niet alleen gekeken naar de verschillen tussen de commune strafvordering en de bijzondere strafvordering, maar ook onderzocht hoe de raadsheren en het Openbaar Ministerie, werkzaam in de bijzondere rechtspleging, zijn omgegaan met deze rechtsbeginselen en de praktische vertaling daarvan.

1.6.4 Conclusie

Het laatste hoofdstuk, **de conclusie**, is gebaseerd op de gegevens verzameld, opgenomen, geanalyseerd en uitgewerkt in deze studie.

In dit hoofdstuk wordt allereerst antwoord gegeven op de vraag of de bijzondere rechtspleging in de praktijk van de Kamer Groningen en in cassaties van Groningse zaken snel, streng en rechtvaardig geweest is.

In het tweede deel van dit hoofdstuk bespreek ik de belangrijkste wetenschappelijke literatuur over de bijzondere rechtspleging. Ik heb ervoor gekozen om dat pas in het concluderende hoofdstuk te doen, omdat het materiaal waarop deze wetenschappelijke literatuur is gebaseerd fundamenteel andere bronnen heeft – namelijk alleen gedrukt materiaal – dan de originele dossiers in de archieven die ik heb onderzocht. Dit wezenlijke verschil maakt het lastig om de uitgangspunten en conclusies uit de bestaande wetenschappelijke literatuur te betrekken in mijn onderzoeksanalyse.

Ten slotte is geïnventariseerd welke lessen getrokken zouden kunnen worden uit de praktijk van de bijzondere rechtspleging voor de huidige wetgeving met betrekking tot arrestatie en berechting na noodtoestanden in Nederland en zijn enkele aanbevelingen opgenomen.

1.6.5 De bijlagen

In de bijlagen zijn de uitwerkingen van gevonden en gebruikte gegevens opgenomen.

In bijlage 1 zijn de geraadpleegde bronnen opgenomen. Bijlage 2 bestaat uit een kort overzicht van biografische gegevens van alle functionarissen betrokken bij de berechting in de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden.

In bijlage 3 is de tekst van de Besluiten D61-D64, het Tribunaalbesluit en het Besluit Politieke Delinquenten opgenomen, met hierin verwerkt de aanvullingen en wijzigingen op deze besluiten. In de bijlagen 4-10 is de informatie verkregen bij de kwantitatieve analyse, zoals opgenomen in Deel II van deze studie, uitgewerkt. Tot slot is een index opgenomen als bijlage 11.

1.7 Verantwoording van het bronnenonderzoek

1.7.1 Zoektocht naar de zittingsdossiers van de rechtspraak in Groningse zaken

Voor de kwantitatieve analyse van de berechting in de Kamer Groningen heb ik om te beginnen alle tot nu toe bekende dossiers geanalyseerd van de zaken berecht door de Kamer Groningen. Hierbij heb ik de tenlastelegging, de kwalificatie van de bewezenverklaring, de strafeis, het vonnis, inclusief de motivering (indien aanwezig) en de reacties op de verweren verwerkt in een speciaal hiervoor samengestelde database. Deze database is ontwikkeld door H. Elgersma, medewerker ICT bij de rechtbank in Leeuwarden. Tevens heb ik de rapportages over de verdachten, de motieven door de verdachten opgegeven en de positieve en negatieve adviezen over gratieverzoeken opgenomen. Daarnaast zijn gegevens over de gebruikte bewijsmiddelen en bijzondere documenten, aangetroffen in de dossiers, verwerkt. Bij sommige zaken was de database niet uitgebreid genoeg en zijn in een aanvullend Word-document extra gegevens opgenomen. Ook heb ik alle cassatiedossiers van de zaken berecht door de Kamer Groningen op dezelfde wijze geanalyseerd, evenals dossiers van het Bureau

⁴⁸ Archief Wettendossiers, inv. nr. 261.

Opsporing Oorlogsmisdadigers Assen van verdachten berecht door de Kamer Groningen. De dossiers van dit Bureau zijn opgenomen in het Centraal Archief bijzondere rechtspleging. De dossiers van de andere Bureaus voor opsporing van oorlogsmisdaden en oorlogsmisdadigers zijn niet hierin opgenomen, noch de dossiers van Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers.⁴⁹

De zoektocht naar alle dossiers van zaken berecht door de Kamer Groningen leek eenvoudig, maar bleek soms vrij lastig te zijn.

In de eerste plaats was soms een verdachte berecht in Groningen en vervolgens in cassatie gegaan. In een aantal gevallen was de zaak vervolgens voor een nieuwe behandeling door de Bijzondere Raad van Cassatie doorgestuurd naar het Bijzonder Gerechtshof Arnhem of het Bijzonder Gerechtshof Amsterdam. Het dossier stond dan in de database niet bekend als dossier van het BG (Bijzonder Gerechtshof) Groningen, maar als BG Arnhem of BG Amsterdam.

In de tweede plaats bleken dossiers uit Groningen, doorgestuurd naar de Bijzondere Raad van Cassatie, soms niet te zijn teruggestuurd. Ook stonden deze dossiers dan niet bekend als dossiers van het BG Groningen, maar als dossiers van de Bijzondere Raad van Cassatie.

In de derde plaats is tijdens het ordenen van alle archieven van de bijzondere rechtspleging bij de Centrale Archief Selectiedienst (CAS) begonnen met het samenstellen van zogenaamde 'verzameldossiers'. In een dergelijk dossier moest alle informatie over één persoon gebundeld worden. Deze dossiers zouden dan bestaan uit de verhoren door de Politieke Opsporingsdienst (POD) en de Politieke Recherche Afdeling (de PRA), de dossiers in eerste aanleg, de dossiers in cassatie en overige stukken. Na een begin met deze ordening gemaakt te hebben, is dit project al snel stil komen te liggen omdat het samenvoegen van alle dossiers in één dossier veel te tijdrovend bleek. Er zijn daarom slechts duizend verzameldossiers vervaardigd. Bovendien is mij gebleken dat de samengevoegde dossiers niet altijd alles bevatten over de desbetreffende persoon. In een aantal gevallen bleken er naast de 'verzameldossiers' nog andere dossiers over een verdachte aanwezig te zijn in het archief van het CABR.

In de vierde plaats bleek het zeer moeilijk om de dossiers van de verhoren door de Canadese Field Security Service (FSS) uit de periode mei tot september 1945 te achterhalen. De FSS had, als dienst van de Geallieerde Bezettingsmacht van Nederland, een eigen belang bij het verkrijgen van informatie van en over kopstukken van de Duitse bezetter en haar Nederlandse handlangers. Hieronder werd ook een aantal functionarissen verbonden aan het Groningse Scholtenhuis, gerekend. Op basis van de juridische overeenkomst van 1 september 1944 kon de Canadian Field Security Service personen arresteren en gevangenhouden in de bevrijde Nederlandse gebieden. Het doel van de arrestaties en verhoren van de FSS was niet om informatie te krijgen over gepleegde misdrijven, maar om informatie te verkrijgen over geroofde kostbaarheden en kunstschaten, en vooral ook informatie te vergaren over eventuele haarden van verzet die door terroristische aanslagen de rust in Nederland zouden kunnen verstoren en pogingen zouden kunnen doen de fragiele Nederlandse staat omver te werpen. Uit de cartotheekkaarten van de strafgevangenis in Groningen bleek dat de FSS meerdere malen ex-functionarissen van het Scholtenhuis uit de gevangenis heeft meegenomen om te ondervragen. Zo hebben zij ook Arthur Thomsen, Ernst Knorr en Joseph Kindel verhoord. Deze personen zijn niet berecht, vanwege overlijden of ziekte, en de verhoordossiers van de FSS zijn dus de enige dossiers van deze personen. Uiteindelijk is gebleken dat de FSS bij vertrek uit Nederland alle dossiers heeft overgedragen aan het Bureau Nationale Veiligheid.⁵⁰ In de jaren na de oorlog zijn uit dit archief vele dossiers vernietigd. Er zijn nog slechts enkele dossiers aanwezig van personen van wie zeker is dat ze verhoord zijn door de Canadezen, of waar de Canadezen onderzoek naar gedaan hebben.⁵¹ Helaas zijn de verhoren van A. Thomsen, E. Knorr en J. Kindel niet aangetroffen. Overigens is gebleken uit aantekening van G. de Kinkelder, oud-medewerker van het Nationaal Archief, overleden op 6 juni

⁴⁹ Archief COOM. In deze inventaris zijn ook de dossiers van de Bureaus Opsporing onderzoek opgenomen. Van 33 personen berecht in Groningen zijn in deze inventaris dossiers te vinden.

⁵⁰ Archief BNV, de inleiding, p. 20-22; B. de Graaff, *From Security Threat to Protection of Vital Interests: Changing Perceptions in the Dutch Security Service, 1945-91* in *Conflict Quarterly*, voorjaar 1992, p. 13; Louis Einthoven, *Tegen de stroom in. Levende vissers zwemmen tegen de stroom in, alleen de dooie drijven mee*, (Apeldoorn, 1974), pp. 185-199.

⁵¹ Archief BNV, inv. nr. 2472 Heinrich Bordeaux, 2521 Siert Bruins, 3224 Helmuth Johann Schäper, 3279 Zacharias Sleijfer, 3315 Egbert Springelkamp en 3317 Boele Hendrik Staal.

2013, dat in 1985 twee dossiers betreffende A. Thomsen uitgeleend zijn aan L.A.R.J. de Beaufort, landelijk officier van justitie voor de opsporing van oorlogsmisdadigers. Dit lijkt mij merkwaardig, aangezien Thomsen in juli 1945 al is overleden en dus niet meer opgespoord hoefde te worden. Helaas kreeg ik deze aantekeningen pas onder ogen na het overlijden van G. de Kinkelder.⁵²

1.7.2 Verantwoording van de overige geraadpleegde bronnen

Naast de dossiers van de zaken berecht door de Kamer Groningen waren het parketregister van het Openbaar Ministerie bij de Kamer Groningen, het rolboek van de Kamer Groningen, het register van cassaties van zaken uit Groningen en de rolboeken van de vijf Tribunaalkamers in Groningen belangrijke onderzoeksbronnen.⁵³

Voor een completer beeld van de bijzondere rechtspleging heb ik daarnaast uitgebreid onderzoek gedaan in literatuur, wetgeving, de Handelingen van de Staten-Generaal, jurisprudentie en archieven aanwezig in het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, de Groninger Archieven, het Oorlogs- en Verzetscentrum Groningen, Het Tresoar in Friesland, het Nationaal Archief, het Brabants Historisch Informatiecentrum, het Ministerie van Justitie en de Rechtbank Groningen. Verder heb ik gebruik gemaakt van informatie via internet en gesprekken met familieleden van de bijzondere raadsheren, de bijzondere militaire raadsheren en deskundigen van verschillende instellingen.

1.8 De belangrijkste literatuur over de bijzondere rechtspleging

In de afgelopen jaren zijn vele studies, boeken en artikelen verschenen over de bijzondere rechtspleging.

Het standaardwerk tot 1978 was het proefschrift van **W.M.E. Noach**, *De bijzondere rechtspleging Straf en Tuchtrectherlijk optreden tegen onvaderlandslievend gedrag uit de bezettingstijd*, uitgekomen in 1948.⁵⁴

In deze publicatie heeft Noach alle vormen van straf- en tuchtrectherlijk optreden beschreven. Dus niet alleen de rechtspleging door de Bijzondere Gerechtshoven, maar ook de maatregelen opgelegd door de Tribunalen en de buitengerechtelijke voorwaardelijke en onvoorwaardelijke buitenvervolginstelling. Noach schreef zijn proefschrift toen de bijzondere rechtspleging nog in volle gang was. Hij is uitgebreid ingegaan op de afwijkingen van het Wetboek van Strafrecht, het Wetboek van Strafvordering en de Wet op de Rectherlijke Organisatie.⁵⁵ Hierbij richtte de kritiek zich vooral op artikel 3 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht: het buiten werking stellen van artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht: '*Geen feit is strafbaar dan uit kracht van een daaraan voorafgaande wettelijke strafbepaling*'. Over het benoemen van Tribunaalberechtiging als tuchtrecther schreef hij: '*Niemand neemt het idee van tuchtrecther serieus*'.⁵⁶

De Amerikaan **H.L. Mason** promoveerde in 1951 aan de faculteit van Politieke Wetenschappen van Columbia University op het proefschrift *The purge of the Dutch quislings. Emergency justice in the Netherlands*. Hij heeft in dit proefschrift mede geput uit zijn eigen ervaringen en zijn eigen onderzoek in 1944-1949. Hij was van september 1944 tot 1946 in Nederland gestationeerd als militair inlichtingenofficier van het Amerikaanse leger. Daarna deed hij in 1948 en 1949, vanuit het Modderman Instituut aan de Universiteit van Leiden, onderzoek naar de bijzondere rechtspleging en de zuivering in Nederland na de Tweede Wereldoorlog.⁵⁷ Naast de berechting door de Bijzondere

⁵² Volgens deze aantekeningen betrof het doos 5, dossier nr. 520/1945 en doos 15, dossier nr. 1044/1946 uit het BOOM archief; deze nummering is niet meer terug te vinden.

⁵³ Archief CABR, inv. nr. 78127, 78128, 112922, 112923, 78075-78083, 78214-78215, 78199, 78213, 78200-78204, 78216, 78220, 78221, 78207-78212.

⁵⁴ W.M.E. Noach, *De bijzondere rechtspleging. Strafen tuchtrectherlijk optreden tegen onvaderlandslievend gedrag uit de bezettingstijd*, 's-Gravenhage, 1948.

⁵⁵ Noach 1948, p. 164.

⁵⁶ Noach 1948, p. 69-71.

⁵⁷ H.L. Mason, *The purge of the Dutch quislings. Emergency justice in the Netherlands*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1952, voorwoord.

Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie beschrijft Mason ook uitgebreid de tribunaalberechting, de buitengerechtelijke afdoening en de zuivering.⁵⁸

Het standaardwerk sinds 1978 over de bijzondere rechtspleging is het boek van **A.D. Belinfante** getiteld *In plaats van Bijltjesdag*.⁵⁹ Geïnteresseerd als ik was door alles wat samenhang met de Tweede Wereldoorlog, kocht en las het boek van A.D. Belinfante al in 1978. Het verbijsterde mij toen, dat ik nooit eerder over de naoorlogse berechting nagedacht had, maar vooral dat ik er nooit eerder over gehoord had. Voor dit boek heeft Belinfante voor wat de jurisprudentie betreft, volstaan met het doorwerken van de gepubliceerde jurisprudentie.⁶⁰ Overigens noemt hij zijn werk zelf een geschiedkundig werk en heeft hij om die reden op verschillende juridische aandachtspunten niet al te diep willen ingaan.⁶¹ Belinfante heeft voor zijn boek geen onderzoek gedaan in de vele duizenden dossiers, maar zich 'beperkt' tot gedrukte bronnen. Deze 'beperking' heeft een boek opgeleverd met een schat aan gegevens over de bijzondere rechtspleging. Daarbij heeft hij ook zijn eigen ervaringen als functionaris van het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging, opgenomen in zijn boek. Hij heeft uitgebreid de totstandkoming van de bijzondere rechtspleging beschreven, inclusief het Tribunaalbesluit en inclusief de buitengerechtelijke afdoening volgens Besluit F280.

A.D. Belinfante werd kort na de oorlog benoemd tot jurist voor wetgeving en beleidszaken bij het Directoraat-Generaal voor de bijzondere rechtspleging van het Ministerie van Justitie. In die functie was hij nauw betrokken bij de beleidsmatige kant van de bijzondere rechtspleging. Hij was als jurist betrokken bij het opstellen van regelgeving betreffende de bijzondere rechtspleging en notuleerde de vergaderingen van de procureurs-fiscaal. Ook stelde hij de achtereenvolgende concepten van wet K450 samen, zo blijkt uit het wettendossier van deze wet.⁶² Aangezien hij deelgenomen heeft aan de beleidsontwikkeling op het gebied van de bijzondere rechtspleging, had A.D. Belinfante een voorsprong op anderen die geschreven hebben over de bijzondere rechtspleging.

In 1989 verscheen het proefschrift '*Snel, Streng en Rechtvaardig*'. *De afrekening met de 'foute' Nederlanders* van **P. Romijn**.⁶³ Romijn gaat uitgebreid in op de relatie tussen de regering en de (oud-)illegalen over bijzondere rechtspleging en de zuivering na de Tweede Wereldoorlog. Het centrale thema is de machtsstrijd achter de schermen tussen de regering en diverse groepen van oud-illegale werkers. Daarnaast beschrijft hij uitgebreid de werkzaamheden van de Stichting Toezicht Politieke Delinquenten bij de reclassering van de politieke delinquenten en de problemen die zich hierbij hebben voorgedaan.

J. Meihuizen beschrijft in 2003 in zijn proefschrift *Noodzakelijk Kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* de berechting door de Tribunalen van economische collaborateurs.⁶⁴ De nadruk in zijn zeer omvangrijke studie ligt op de berechting door de Tribunalen van economische collaboratie. Over de praktijk van de berechting door de Bijzondere Gerechtshoven schrijft hij weliswaar niet uitgebreid, maar zijn observaties over de samenstelling van de Bijzondere Gerechtshoven en de Bijzondere Raad van Cassatie zijn zeer interessant en lezenswaardig.

H. Piersma behandelt in zijn proefschrift *De drie van Breda: Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap, 1945-1989* de wisselwerking tussen politieke besluitvorming en maatschappelijk debat.⁶⁵ In 2005 verscheen een Duitse studie over de bijzondere rechtspleging van de hand van **H. Fühner**, gepromoveerd aan het Zentrum für Niederlande-Studien van de Westfaalse Wilhelms-

⁵⁸ Mason 1952, p. 69-79: tribunaalberechting, p. 79-84: buitengerechtelijke afdoening, p. 85-139: zuivering.

⁵⁹ Belinfante 1978, p. 14.

⁶⁰ Belinfante 1978, p. 13, 14.

⁶¹ Belinfante 1978, p. 334.

⁶² Archief Wettendossiers, inv. nr. 134.

⁶³ P. Romijn, *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met de 'foute' Nederlanders*, proefschrift, Olympus Amsterdam, 1989.

⁶⁴ J.P. Meihuizen, *Noodzakelijk Kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog*, uitgeverij Boom, Amsterdam 2003.

⁶⁵ H. Piersma, *De drie van Breda: Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap, 1945-1989*, dissertatie Uitgeverij Balans Amsterdam, 2001.

Universität in Münster.⁶⁶ In zijn proefschrift *Nachspiel: die Niederländische Politik und die Verfolgung von Kollaborateuren und NS-Verbrechern* komt eveneens de samenhang tussen denken over oorlogsslachtoffers en de bestraffing van oorlogsmisdadigers naar voren. In beide studies wordt aangegeven hoe er een omslag plaatsvond in de opvattingen over de berechting van oorlogsmisdadigers. De beoogde strenge bestraffing, tot en met de doodstraf, maakte volgens deze auteurs onder invloed van een nieuwe humanitaire stroming in het strafrecht, maar vooral ook in de politiek, plaats voor de gedachte dat ook voor oorlogsmisdadigers de straf mede gericht moest zijn op herintegratie. Tegelijkertijd nam echter de gevoeligheid voor het leed van slachtoffers toe. Beide opvattingen kwamen in de periode 1969-1972 in Nederland met elkaar in botsing bij een hevige discussie over de vrijlating van de Drie van Breda.⁶⁷

Bijzonder en zeer lezenswaardig is de in 2010 verschenen tweede uitgebreide druk van de publicatie *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief bijzondere rechtspleging (1944-2010) en de 'lichte gevallen'*, van **Sjoerd Faber en Gretha Donker**. Dit was het eerste boek waarin uitsluitend aan de hand van de dossiers van het Centraal Archief bijzondere rechtspleging getracht is een inzicht te geven in de werking van de bijzondere rechtspleging. Sj. Faber en G. Donker geven met deze publicatie een aanzet 'om de nieuwsgierigheid te prikkelen naar de enorme rijke bron, die de dossiers in het Centraal Archief bijzondere rechtspleging zijn'.⁶⁸

Deze studie, die gebaseerd is op de dossiers van de berechting van de verdachten in de Kamer Groningen, gaat verder waar A.D. Belinfante gestopt is, namelijk op basis van de dossiers het beschrijven, het analyseren en het waarderen van de bijzondere rechtspleging in de praktijk. Voor een onderzoek naar de rechtspraak over oorlogsgelateerde misdrijven en oorlogsmisdrijven in Groningen was het bestuderen van de gedrukte bronnen volstrekt onvoldoende. Slechts 17 sententies en arresten van Groningse zaken zijn gepubliceerd, de overige 784 sententies en arresten zijn niet in druk verschenen. Verder is van geen enkele zaak het hele zittingsdossier gepubliceerd. Deze studie gaat dus verder waar Belinfante gestopt is.

Voor dit onderzoek zijn alle sententie- en cassatiedossiers en de hierin aangetroffen bewijsmiddelen van deze sententies van één Kamer, de Kamer Groningen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden, bestudeerd. Nog niet eerder zijn deze originele bronnen op deze manier onderzocht. *Het resultaat van mijn zoektocht ligt hier voor u.*

⁶⁶ H. Fühner, *Nachspiel: die Niederländische Politik und die Verfolgung von Kollaborateuren und NS-Verbrechern, 1945-1989*, Waxmann, 2005.

⁶⁷ Ontleend aan de webpublicatie van I. de Haan, *Breuklijnen in de geschiedschrijving van de Jodenvervolgung. Een overzicht van het recente Nederlandse debat*, p.35; H. Piersma, *De Drie van Breda. Duitse oorlogsmisdadigers in Nederlandse gevangenschap 1945-1989*, uitgeverij Balans Amsterdam, 2005.

⁶⁸ Sj Faber en G. Donker, *Bijzonder Gewoon. Het Centraal Archief bijzondere rechtspleging (1944-2010) en de 'lichte gevallen'*, Uitgeverij Waanders Zwolle, tweede uitgebreide en gewijzigde druk 2010.